

CERCETĂTOR ȘTIINȚIFIC AL FUNDAȚIEI ROCKEFELLER

Imediat după susținerea examenului de docență – care a coincis de această dată cu acela al lui Liviu Rusu – mi-am luat din nou inima în dinți și am spus profesorului Goangă intenția mea de a candida pentru o bursă a Fundației Rockefeller cu scopul de-a studia problemele de mai sus în Anglia și America.

– Dar fundația aceasta acordă burse numai pentru medicină, mi-a răspuns profesorul, probă ca pînă acum nu au mers decît medici, a adăugat el.

– Din 1926 încoace Fundația Rockefeller și-a lărgit programul și acordă burse pentru toate științele, am răspuns eu. În Germania am întîlnit cîtiva bursieri ai ei și în psihologie.

– Și ce dorești să studiezi?

– Psihologia persoanei și noua ei metodologie experimentală și metrică, am răspuns eu păstrînd tăcere asupra metodologiei clinice cu interpretare calitativă de ordin logic.

– Ar fi mai bine să te ocupi cu testele de examinare a caracterului, elaborate de Hartshorne și May în lucrarea lor *Studies in Deceit*, care m-a impresionat foarte mult.

Asupra celor trei volume din lucrarea profesorilor mei de mai tîrziu atrăsesem atenția dascălului meu eu însumi ca să pregătesc cît de cît atmosfera în vederea acceptării propunerii mele.

– Bine, Mărgineanu, eu nu am nimic împotrivă, mi-a răspuns el cu aceeași receptivitate față de propunerile noi, bine gîndite, dar îmi e teamă că încerci marea cu degetul, a adăugat el.

– Voi avea, cred, și recomandăția profesorilor mei din Germania, a lui Stern în orice caz, am adăugat eu.

– Aceasta, desigur, te-ar ajuta foarte mult, a spus el în încheiere.

Asupra procedurii de urmat pentru obținerea bursei Rockefeller m-am informat în timpul studiilor din Germania. El avea două faze: una de acceptare a candidaturii și a doua de acordare a bursei.

În consecință, am trimis departamentului de științe sociale de la Paris al Fundației Rockefeller cererea mea, însoțită de studiile și lucrările mele, indicînd pentru referințe critice asupra lor pe profesorii Stern și Koehler, pe de o parte, pe profesorul Goangă, pe de altă parte. În plus, Fundația consulta specialiștii aleși de ea. La referințele profesorilor indicați de mine Fundația recurgea numai dacă ei reprezentau nume pe deplin consacrate în știință. Candidatul de altfel nu știa dacă ei au fost consultați sau nu deoarece avizul lor către Fundație era confidențial. Cum însă recomandăția specialiștilor propuși de mine a fost favorabilă, profesorii Stern și Koehler au avut bunăvoința de a-mi trimite și mie copia recomandățiilor lor, la care au adăugat urările lor de succes.

Referatele asupra lucrărilor mele fiind pozitive, directorul Tracy B. Kittredge mi-a anunțat vizita sa la Cluj, dar numai după trecerea a două luni, cînd urma să vină la Budapesta și București pentru a aviza unele solicitări de fonduri pentru cercetări științifice. Ziua exactă a sosirii sale a fost anunțată cu o săptămîină mai devreme. În scrisoare se preciza și ora sosirii la Institutul de Psihologie. Am așteptat pe directorul Kittredge la intrare și l-am condus în biroul profesorului Goangă. După cuvenitele cuvinte de curtoazie, profesorul Goangă a ținut să-i arate laboratorul și biblioteca, prezentîndu-i și pe ceilalți colegi. Profesorul Kittredge rămăsese impresionat nu numai de buna înzestrare a laboratorului și a bibliotecii, ci și de numărul mare de cărți în limba engleză. Dînsul și-a susținut examenul de licență în antropologie social-culturală în SUA, iar doctoratul cu profesorul Marret la Universitatea Oxford, Anglia. A funcționat apoi cîtiva ani ca profesor la un colegiu academic. Conversația a fost în limba franceză, pe care el o stăpînea foarte bine. După o jumătate de oră a mulțumit profesorului Goangă pentru amabilitatea primirii și și-a exprimat dorința de a sta de vorbă cu mine asupra planului meu de lucru. Am socotit că e vorba de o discuție de un ceas sau cel mult două, privitoare la studiile și lucrările

mele, pe de o parte, și la noul plan de studii și cercetări în cadrul bursei, pe de altă parte. Topica discuției, în adevăr, aceasta a fost, dar ea a durat o zi și jumătate, nu două ore. Prins în discuție, surpriza mea a fost mai mică. Mare a fost ea doar pentru profesorul Goangă și colegii mei.

– Dar ce vrea omul acesta, Mărgineanu? – m-a întrebat profesorul Goangă seara, după plecarea directorului Kittredge la hotel. Ce ați discutat patru ore dimineața și alte trei după masă? Ați terminat măcar?

– Nu, domnule profesor, mai vine mîine.

– Toată ziua? A întrebat profesorul.

– Așa mi-a spus.

– Și ce ați vorbit?

– Atît despre studiile și lucrările mele de pînă acum, cît și despre noul program de studii și cercetări în cadrul bursei, am răspuns eu.

Mai tîrziu am aflat că poziția unui director în Fundația Rockefeller este, de fapt, în funcție de succesul bursierilor aleși de el. Demiterea unui bursier în cursul primului an de bursă înseamnă un grav eșec nu numai pentru bursier, ci și pentru director, pentru el mai ales, deoarece aceasta înseamnă că nu a ales bine. Or, buna alegere a candidatului este datoria primă a directorului, în funcție de care este și promovarea sa în treptele ierarhice ale Fundației.

A doua zi la ora 9 profesorul Kittredge a revenit, iar la ora unu cînd a plecat mi-a spus că pentru continuarea discuției după masa să merg eu la ora 5 la hotel, el fiind puțin obosit pentru a mai face drumul la institut.

Discuția a început în limba engleză, în care eu mă exprimam foarte greu deoarece nu aveam exercițiul practic al vorbirii. De aceea l-am rugat să ia oricare din cărțile în limba engleză, care erau în biroul meu, și să-mi ceară să traduc în limba franceză un text ales de el.

– Dar nu e nevoie de acest examen, mi-a răspuns el.

– Pentru liniștea conștiinței mele vă rog totuși să-l faceți.

A dat curs cererii mele, care nu i-a displicut.

– Să revenim la studiile și lucrările dumitale, mi-a spus el în limba franceză.

Discuția asupra lucrărilor a durat aproximativ două ore, după care a trecut la discutarea noului plan de lucru în domeniul psihologiei persoanei în care era și el un specialist. În psihologia matematică competența sa era mai redusă. Cunoștea, în schimb, în mod personal nu numai pe profesorul Spearman de la Londra, ci și pe Thorndicke de la Chicago. Cu atît mai mult cunoștea personal specialiștii în psihologia persoanei în frunte cu Allport, Murphy, Harsthorne, Symonds, McDougall etc. S-a interesat asupra părinților mei, asupra soției mele, asupra sănătății lor și a mea... Precum și asupra faptului dacă sînt sau nu în vreun partid politic. A apreciat în mod deosebit judecata profesorului Bogrea asupra faptului că știința e cea mai cochetă dintre femei și cum te prinde că filtrezi cu alte preocupări, te lasă...

Cu un cuvînt, am fost supus unui adevărat examen bio-psiho-socio-diagnostic, după care a urmat discutarea detaliată și aprofundată a studiilor și lucrărilor mele din trecut și în special a planului de studii și cercetări din viitor în cadrul posibilităților oferite de Fundație. Ca să nu am însă sentimentul acestui examen a vorbit în permanență și el, uneori chiar mai mult decît mine, comentînd nu numai lucrările mele, ci interesîndu-se și despre judecata mea asupra dascălilor mei etc.

Iar în după masa ultimei zile cînd m-a chemat la hotel am priceput îndată că dorea să observe și conduita mea în societate.

– Ce dorești să bei? – m-a întrebat imediat ce am intrat în salonul apartamentului său de la cel mai bun hotel din Cluj. Cognac, whisky sau lichior? Ori o limonadă? Și bineînțeles o cafea, a încheiat el.

– Prefer un pahar de whisky pe care-l cunosc numai din romane deoarece nu l-am băut niciodată, fiind o băutură prea scumpă pentru punga mea...

- E însă băutura mea preferată, a spus el rîzînd.
- Vasul cu gheață era deja adus. A trecut la amestecul ei cu whisky și sifon.
- Cum să ți-l fac, jumătate-jumătate sau...
- Cred că ar fi mai bine o treime whisky și două treimi sifon.
- Cum îl găsești? – m-a întrebat el după prima înghițitură.
- Nu e de loc rău, am răspuns eu.

Al doilea pahar l-am refuzat însă, spunînd că aceasta e măsura mea. Moderat eram și cu țigările, fiindcă dacă îmi făcea plăcere să beau un pahar de vin sau cognac, fumînd și o țigară, nu e mai puțin adevărat că îmi plăcea și mai mult să fiu eu stăpîn pe băutura și țigară, nu ele pe mine.

– Domnule Mărgineanu, a spus el la sfîrșit, referatele profesorilor Stern și Koehler, precum și ale specialiștilor pe care i-am consultat, sînt favorabile candidaturii dumitale. Favorabil îți va fi și referatul meu. Urmează acum decizia consiliului Fundației, pe care o vei cunoaște în două, cel mult trei săptămîni. A mai rămas un singur inconvenient. Fundația acordă bursele ei numai după etatea de 28 ani, pentru a putea judeca maturizarea gîndirii, concretizată în lucrările făcute. Dumneata ai cu un an mai puțin. Am înțeles însă că dorești să pleci numai la încheierea anului universitar, pînă cînd vor mai trece patru luni. Ca să nu întîrziem plecarea dumitale voi propune scutirea restului de șase luni, a încheiat el surîzînd binevoitor.

- Ca să fie într-un ceas bun acum la despărțire mai bem un pahar?

A fost prea amabil ca să-l contrazic. Amabilitatea sa a fost cu atît mai deosebită cu cît altfel profesorul Kittredge părea mai mult englez decît american, fiind o fire introvertită și astfel îndeajuns de protocolară. Își dădea însă silința ca să fie cît mai deschis și sincer. De aceea la considerația și respectul meu pentru el, am adăugat și afecțiunea mea.

- Ce a însemnat treaba aceasta, Mărgineanu? – m-a întrebat profesorul a treia zi.

– Aceasta pare a fi procedeul și nu am avut nici un motiv să cred că în cazul meu s-ar fi petrecut altfel, am răspuns eu.

La două săptămîni a venit și adresa de acordare a bursei, semnată de profesorul Gunn, directorul adjunct al Fundației, care conducea sediul ei de la Paris, alături de care semna profesorul Sickle, directorul Departamentului pentru științele sociale. Profesorul Kittredge adăugase scrierea sa personală de felicitare.

În vacanța de vară am plecat la Paris cu o lună mai devreme deoarece cu modestia mijloacelor mele nu puteam oferi soției mele obișnuita călătorie de nuntă, care a avut loc cu un an înainte. Doream apoi să fac o vizită profesorilor Janet și Piéron, despre opera cărora scrisesem în *Psihologia franceză contemporană*. Profesorul Goangă dorea să urmez exemplul cărților lui Ribot despre psihologia germană contemporană și psihologia engleză contemporană la care urma să adaug și un volum despre psihologia americană contemporană. Ultimele două lucrări însă nu le-am mai scris deoarece ajuns în Anglia și America mi-am dat seama că psihologia din aceste țări a depășit faza „școlilor” și s-a angajat în specializarea institutelor pe probleme. La Londra, de pildă, stăpîneau cercetările de analiză factorială ale lui Spearman, la Universitatea Columbia predomina psihologia învățării, promovată de Thorndicke, la Stanford aproape toți colaboratorii lui Terman își concentrau atenția asupra examenului inteligenței etc. Or, toate aceste domenii de specializare ale psihologiei erau greu să le mai cuprind. De aceea am abordat doar psihologia persoanei și metodologia ei metrică, la care am adăugat ulterior și metodologia logică, atît de necesară în psiho-socio-diagnosticul ei.

La Paris doream apoi să mă bucur și de *Cetatea luminilor*, vizitînd muzeele și teatrele sale.

– E călătoria de nuntă și luna de miere a soției mele și a mea, pe care nu am avut posibilitatea să o fac acum un an, am spus profesorului Kittredge, ca să justific sosirea mea mai devreme la Paris.

– Ei da, dar vizitezi și pe profesorii Janet și Piéron, a observat el. De aceea cheltuielile trec în seama Fundației. Mi-a dat apoi o carte a lui Leo Ferero, *Parisul, capitala spirituală a lumii*, ca să-mi servească de ghid, explicîndu-mi că autorul ei – fiul marelui istoric italian Giuglielmo Ferero și al soției

sale Gina Lombroso, precum și un discipol drag al lui Paul Valéry, care-i scrie prefața la o altă lucrare, *Introducere la metoda lui Leonardo da Vinci* – este și el un bursier al Fundației, care va pleca odată cu mine, și cu alți 12 colegi ai săi, pentru un seminar internațional la Universitatea Yale, care va dezbate *Impactul culturii asupra personalității* cu participarea la conferințe și discuții a celor mai buni specialiști din lumea întreagă.

A doua zi seara soția mea a primit invitația soției sale la masă. Ne-am așteptat la o masă de intelectuali universitari, cum de fapt a și fost. La ușă însă ne-a primit un valet în frac, care a servit și la masă. Apartamentul, de asemenea, era mare și cu mobilă de mult gust, cu tablouri de pictori cunoscuți pe pereți, plus un bust al doamnei, executat de cunoscutul sculptor rus Tolstoi, un nepot al marelui scriitor. În primele clipe soția mea și eu ne-am pierdut puțin, dar după venirea profesorilor Carl Becker de la Universitatea Cornell și a lui H. Blumer de la Universitatea din Chicago, ne-am revenit. Subiecte de discutat cu ei erau. Bogate erau și cunoștințele directorului Kittredge. Becker era de altfel o somitate în istorie, iar Blumer alta în sociologie. Am fost totuși foarte emoționat când profesorul Blumer mi-a spus:

– Prietenul meu Kittredge mi-a vorbit despre dumneata și de aceea am venit să te cunosc. Mi-ar face multă plăcere să ne vedem mai des în timpul cât rămîi la Paris. Eu voi afla noutăți despre Germania, iar dumneata vei avea prilejul să cunoști principalele centre de psihologie socială și sociologie din SUA. Spunînd acestea, și-a aprins de cîteva ori pipa, ce se stingea din cauza discuției. Aprindea însă chibritul frecîndu-l de talpa pantofilor. Soția mea a fost atît de surprinsă, încît nu și-a putut stăpîni rîsul. A rîs și profesorul Blumer și cu aceasta ne-am împrietenit. La Universitatea din Chicago prietenia noastră a devenit nespus de caldă și durează și azi.

La vreo zece zile a urmat o masă mai intimă, prezent fiind numai profesorul Blumer, bun prieten cu Kittredge, După cele două-trei discuții avute cu mine, de două-trei ore fiecare, Kittredge a devenit tot mai prietenos. Parcă trăiam în altă lume.

Blumer era înalt și bine legat, iar ca student fusese cel mai bun portar al echipei de fotbal de la universitatea sa. Ulterior ajunge președintele departamentului de științe sociale de la Universitatea Berkeley din San Francisco și președintele Asociației americane de sociologie. Înainte de plecare spre Statele Unite au fost invitați la masă cei treisprezece bursieri care plecau pentru seminarul internațional al profesorului Sapir, plus eu, care călătoream pe același vapor cu ei. L-am cunoscut astfel și pe Leo Ferero, autorul cărții pe care am citit-o cu adevărată încîntare. L-am îndrăgit de la început nu numai soția mea și eu, ci toți ceilalți. Vorbea cu multă pasiune despre lucrările sale de literatură și filosofie a culturii și admiram frumusețea ideilor sale și strălucirea expunerii lor.

La masă însă Ferero a aflat de la soția mea, cu care era vecin, că eu nu merg la seminarul de la Universitatea Yale și astfel, fără mine, grupul lor era numai de 13 persoane.

– Dar eu nu plec în condițiile acestea, spune el speriat profesorului Kittredge. Nu mă urc nicicînd în trăsură cu cal alb și mă feresc ca de foc de numărul 13, a ținut să adauge.

Profesorul Kittredge și-a dat seama că nu glumește, iar ca să-l liniștească a spus:

– Domnul Mărgineanu este un bursier în psihologia socială și studiază tocmai problema personalității pe care dumneavoastră o dezbateți în seminar. Nu există astfel nici o piedică pentru ca dînsul să nu vi se asocieze. Dacă e de acord, voi anunța imediat sediul central din New York pentru ca profesorul Dollard să-l vadă. Dollard era asociatul bursierilor de la acest seminar. A urmat la catedra lui Sapir, devenind o somitate în diagnosticul condiției sociale a naturii umane.

– Da, desigur, sînt de acord, am răspuns eu ca să-l liniștesc pe Ferero, care era, în adevăr, hotărît să nu plece cu un grup de 13. Sosit la New York am comunicat directorului Stacy May, în seama căruia treceam acum, că acordul meu pentru a urma seminarul profesorului Sapir este condiționat și de aprobarea profesorului meu, care dorea o documentare mai largă în toate centrele universitare principale, cu accentul pe metodologia experimentală și în special metrică, ce nu intrau în preocupările seminarului. La Universitatea Yale aș putea astfel participa doar la jumătatea a doua a

anului prim, cînd trebuia să mă documentez și asupra testelor de examinare a caracterului, elaborate de Hartshorne și May, profesori la această universitate. Pe vapor am explicat acest lucru lui Ferero, care în cele din urmă s-a mulțumit cu participarea mea parțială, dar fără a-și putea înlătura teama sa.

– Ai să vezi totuși că pînă la urmă, cineva din grupul nostru de treisprezece va cădea victimă acestui număr nefast, a adăugat el. Din nenorocire au căzut doi, unul fiind el însuși. Asupra acestei teme voi reveni în momentul cînd ajung la condițiile în care s-a produs.

La sediul central al Fundației din New York, profesorul Stacy May, specializat în psihologia socială, avea deja stabilit programul meu de studii, cu rezerva acordului meu, cum a ținut să precizeze de la început.

– Am socotit că e mai bine, mi-a spus el, ca să petreci primele patru luni la Universitatea Harvard cu profesorul G. W. Allport, care a studiat și el cu profesorul Stern și care, de altfel, i-a scris despre venirea dumată. Trecerea de la psihologia germană la cea americană va fi astfel mai puțin abruptă. Următorul trimestru îl vei petrece cu profesorii Hartshorne și Mark May pentru a te documenta asupra cercetărilor lor privitoare la examinarea trăsăturilor de caracter, timp în care vei putea participa și la seminarul profesorului Sapir. Lunile aprilie-iunie e bine să le petreci la Universitatea din Chicago pentru ca profesorul Thurstone să te introducă atît în măsurarea atitudinilor sociale, cît și în cercetările de analiză factorială, în care el este autoritatea noastră supremă. În iunie și iulie apoi vei veni la New York ca să studiezi și cu profesorii Thorndicke, Gardner Murphy, Godwin Watson și Percival Symonds.

Programul era pentru un an, cît dura bursa Rockefeller. Prelungirea ei pentru al doilea an urma să fie făcută la solicitarea candidatului. Decizia asupra ei depindea însă de avizul profesorilor cu care candidatul a studiat în primul an. În general însă, prelungirea era acordată numai la o jumătate din bursieri.

Universitatea Harvard

La Universitatea Harvard, profesorul Allport m-a primit cu cea mai aleasă afecțiune. Odată fiindcă aceasta era firea sa și a doua oară fiindcă avea posibilitatea de a afla noutăți despre psihologia germană în general și despre activitatea institutului de la Hamburg în special. Era apoi numai cu șapte ani mai în vîrstă decît mine, deci foarte tînăr și el.

Cele patru luni petrecute la această universitate vestică și celebră – unde spiritul lui William James mai plutea încă în preocupările de la Emerson Hall – au fost, în adevăr, o continuă încîntare. O ființă nespus de distinsă era și doamna Allport, licențiată tot în psihologie, cu care soția mea s-a împrietenit, începînd și ea să se ocupe acum atît de psihologie, cît și de limba și literatura engleză, nu numai franceză. Prietenie caldă apoi am legat amîndoi cu soții Cantril. Singurul nostru regret era numai faptul că lunile treceau mai repede decît săptămînile. Judecînd acum, din perspectiva vremii care a trecut, soția mea și eu am rămas în inimile noastre cu convingerea certă că cei mai buni profesori ai noștri au fost soții Allport, care s-au bucurat de zilele noastre bune și au rămas nespus de îndurerăți de zilele noastre grele din anii de năpastă.

După o discuție îndelungată cu Allport asupra studiilor mele din Germania, unde a studiat și el un an cu Stern, Koehler și Spranger, am făcut o vizită colegilor săi pentru a-i cunoaște și pe ei. Seara apoi am fost prezentat profesorului Boring, șeful departamentului de psihologie, care era și el foarte bine informat asupra psihologiei germane, dar numai asupra cele experimentale în care era specializat. La Harvard venise de la Universitatea Cornell, unde a studiat cu Titchener, elevul lui Wundt. Aderența

sa la metodologia experimentală vine pe acest drum. La început apoi studiasse ingineria, iar în psihologie venise pentru lămurirea unor stări psihopate, de care suferea. După venirea la Harvard urmasa și ședința de psihoterapie cu Hans Sacks, dar se pare fără rezultate prea satisfăcătoare.

Cînd am părăsit *Emerson Hall* am mai privit odată la tabloul de la intrare, care reprezenta o discuție între James, Royce și Parker. Charles Peirce din care pragmatismul lui James se inspirase, lipsea, cu toate că el este unul din fondatorii logicii matematice. În acea vreme însă această disciplină abstractă avea prea puțini aderenți, cu toate că Morgan a fost tot american. În schimb, neopozitivistii veniți de la Viena, după ocuparea ei de Hitler, au ridicat-o la rang înalt. La Harvard era acum profesor și A. N. Whitehead, autorul monumentalei lucrări, *Principia Mathematica* – unanim socotită drept lucrarea cea mai de seamă din logică. După părăsirea catedrei de algebră superioară de la Cambridge și acceptarea catedrei de filosofie de la Harvard se ocupa însă numai cu filosofia. Despre lucrarea sa *Știința și lumea modernă* aflasem de la profesorul Cassirer de la Hambrug, care a comentat-o foarte elogios. Pe lângă lucrările sale asupra gândirii simbolice, inspirate cu precădere din teoria fenomenului originar a lui Goethe, Cassirer – la fel ca și Whitehead – a scris și o carte despre *teoria relativității*, fiind la curent și cu filosofia științei și matematicii. Despre *Știința și lumea modernă* a lui Whitehead am scris și o recenzie în *Revista de filosofie*, pe care o adusesem cu mine să i-o prezint în semn de omagiu.

– Fiul său a studiat psihologia și lucrează acum în Departamentul de psihologie și sociologie a muncii, de la *Business School* a Universității noastre condus de profesorul Majo, a spus Allport. Interes pentru psihologie are astfel și părintele său. Este însă foarte prins cu cărțile sale, dar e și amabilitatea în persoană, așa încît am să vorbesc fiului său. Bine ar fi însă să-i urmezi cursurile pe care colegul meu Henry Murray nu contenește să le laude.

Întîmplarea a făcut însă ca să-l cunosc pe profesorul Whitehead chiar în seara aceea. Și iată cum. În momentul cînd am plecat de la Boring se făcuse deja seară și luminile erau aprinse. Spre ușa de intrare și ieșire din Campus se îndrepta un bătrîn cu părul alb, mărunțel la corp, dar foarte distins și cu ochii plini de lumină. Eram deja în mijlocul ușii, cînd l-am zărit, iar impresionat de figura sa nobilă m-am retras ca să treacă el întîi.

– Dar dumenavoastră ați fost primul, a spus el.

– Vă rog totuși să treceți dumneavoastră, am răspuns eu.

– Veniți din Europa – mi-a spus el, deoarece lumea de aici așa de atentă cu părul alb nu e, cu mîna a arătat părul său alb ca zăpada, cum îi e și numele.

– Da...

– Numele meu este Whitehead, mi-a zis el, dîndu-mi mîna.

– Vă cunosc lucrările de la cursul profesorului meu Ernst Cassirer de la Hamburg, am răspuns eu, uitînd să-mi spun numele.

– Strălucit dascăl, a adăugat el.

– Am scris și o recenzie despre *Știința și lumea modernă*, pe care aș dori să v-o prezint, am adăugat eu.

– Dar cu ce ocazie pe aici? – a întrebat distinsul dascăl.

I-am dat cuvenitele explicații, iar a doua zi după curs a binevoit să mă primească.

Pe lângă cursul lui Allport am urmat regulat și lecțiile sale, precum și pe acelea ale lui H. Murray, directorul *Clinicii Psihologice*, înființată de Morton Prince, o autoritate mondială în procesul de disociere a personalității. Murray avea și un doctorat în chimie, după care a susținut pe al doilea în biologie. Doctoratul în psihologie a fost al treilea. Studiasse cu Morton Prince, care-l atrăsese, în final, spre psihologie. Studiasse apoi cu Freud și Jung. Lucrările sale asupra lui Melville și Whitman sînt tot așa de celebre, ca și acelea de psihopatologie. În cel de al doilea război mondial a condus Laboratorul psihologic de selecție a ofițerilor pentru serviciile secrete. Această nouă experiență a sa apare în

Cunoașterea oamenilor.

Aveam prin urmare posibilitatea de a mă documenta atât asupra personalității normale a oamenilor cu Allport, cât și asupra celei patologice cu Murray, precum și prilejul atât de bine venit de a-mi lămuri problemele de bază din logică și matematică cu Whitehead. „Ambasadori“ ai Europei în America erau toți trei, unul fiind un englez, care cunoștea foarte bine și noile teorii de logică matematică din Germania, iar ceilalți doi americani, dar cu studii în Germania și Elveția. În plus era Boring, exponentul cel mai de seamă al psihologiei experimentale din SUA, care ulterior a fost însă captat nu numai de operaționismul lui Bridgman, ci și de neopozitivismul lui Carnap și a celorlalți colaboratori ai săi de la Viena, care veniseră și ei în Lumea Nouă pentru a scăpa de lagărele de concentrare ale lui Hitler.

După ce a părăsit catedra sa de algebră superioară de la Universitatea Cambridge din Anglia ca să accepte catedra de filosofie a lui William James, Whitehead nu a mai publicat lucrări de logică, dar evoluția dezbaterilor asupra temeliilor logice ale matematicii le cunoștea. Era de acord cu Gödel, tînărul matematician de la Viena că nici lucrările clasice ale lui Frege, nici lucrarea sa și a lui Russell, *Principia mathematica* și nici chiar noile încercări de logică ale lui David Hilbert – adică toate încercările de elaborare strict axiomatică ale matematicii și logicii formale – nu pot realiza exactitatea absolută, înlăturînd contradicțiile. Aporiile puteau fi înlăturate numai de instituționismul lui Poincaré, dezvoltat ulterior atât de Borel și ceilalți matematicieni francezi, cât mai ales de lucrările lui Brouwer și Heyting din Olanda, care părăseau conceptul de analiticitate în termeni de elemente distincte sau discrete și operau cu întregirea reciprocă dintre parte și întreg, realizînd exactitatea optimă, nu maximă sau absolută. De aceea urmează vechiul sfat al lui Aristotel – mi-a recomandat el – și nu despărți științele formale, în speță matematica și logica pură, de științele reale asupra Naturii, Vieții și Culturii, între care e și psihologia. Față de logica dialectică a lui Hegel avea rezerve, ca și William James, premergătorul său la catedra de filosofie, dar despre fenomenologia lui Husserl avea păreri foarte bune, considerînd că ideile ei de bază nu diferă de acelea ale intuiționismului lui Poincaré, Brouwer și Heyting. Spre filosofia lui Platon se îndrepta apoi și el, la fel ca și Husserl.

Allport și Murray aveau o considerație deosebită pentru noile lucrări ale lui Whitehead, *Proces și realitate, Știința și lumea modernă*, precum și pentru *Aventurile ideilor*, apărută chiar atunci. Altfel însă ei căutau „faptele brute“, pe care pragmatismul lui James le-a recomandat-o atât de insistent. Empirismul constituie de altfel prima preocupare a psihologiei și sociologiei americane, devenind o adevărată trăsătură națională. Metodologia în accepția exigentă a cuvîntului ei nu erau, ci doar Boring, care aderase împreună cu elevii săi, Spence și Stevens, la operaționalismul lui Bridgmann. La un simpozion de coordonare a eforturilor operaționiste în psihologie, Bridgmann însă și-a exprimat rezerva sa, fiind foarte sceptic față de această extindere, prea *tale quale*, a ideilor sale din fizică în psihologie. O atitudine similară adoptase la același simpozion și Oppenheimer, fizicianul care a condus mai tîrziu lucrările de fabricare a primei bombe atomice.

Că părțile au cuvînt asupra întregului, dar nu atât prin „sumare“, ca în mecanică, cât prin „sinteză“ ca în chimie, accepta și Allport, făcînd astfel o vădită concesie eclectismului american, care era cea de a doua trăsătură a științei și filosofiei americane. Acțiunea întregului asupra părților i se părea însă mai importantă, dar nu o ridica la rang de principiu unic, așa cum au făcut Koehler și Spranger, dascălii săi de la Berlin. De aci și simpatia sa mai deosebită față de psihologia personalistă a lui Stern, care cu spiritul său empirist, atât de apropiat de pragmatismul american, adoptase și el o poziție mai puțin rigidă. În *Studii asupra mișcărilor excesive* – ale cărei corecturi le făcea chiar atunci – se apropia foarte mult și de *Characterologia* lui Klages, care susținea că sub amprenta „individuației“ – care caracterizează fiecare persoană în parte – sînt toate manifestările psihice.

– Dar în proporție mai mare sau mai mică, am adăugat eu, susținînd și determinarea *cantitativă*, nu numai pe cea *calitativă*, promovată de Sprenger și Klages. Studiile sale teoretice lasă uneori

impresia că a trecut prea mult accentul pe determinarea calitativă. Cercetările sale experimentale valorifică însă în mod asiduu și sistematic și determinarea cantitativă, așa cum chiar lucrarea de mai sus face dovada. Același lucru este adevărat și în cazul studiului său asupra celor șase tipuri de personalitate umană, stăpânite de valorile economice versus teoretice ori estetice, sociale, politice și religioase. Spranger a rămas chiar contrariat de aplicarea metodelor sale cantitative la tipurile sale calitative. Definitivarea atitudinii lui Allport o aduce numai tratatul său *Personalitatea – o interpretare psihologică*, care apare cinci ani mai târziu, fiind socotit actul de naștere al psihologiei persoanei. Primul curs de psihologie a persoanei l-a ținut tot el în 1922. În lunga sa carieră la Harvard publică apoi *Natura prejudeciilor, Devenirea, structura și dezvoltarea personalității, Personalitatea – o încrucișare socială* etc. Aproape toate aceste lucrări sînt traduse și în limba germană, franceză, japoneză etc. În anii din urmă a fost ridicat la rangul de „profesor distins pentru serviciu“. A fost și președinte al Asociației Americane de psihologie, vice-președinte al Congresului internațional de psihologie de la Washington, membru al Academiei Americane de știință etc. O boală necruțătoare curmă firul personalității sale nobile cu un an înainte de retragerea la pensie.

Cu profesorul Allport păstrez legătura și după plecarea mea de la Harvard, iar după elaborarea proiectului meu de *Psihologia persoanei* revin pentru o săptămână la Harvard pentru a-l discuta pe îndelete cu el și cu Hadley Cantril, adjunctul său. Spicuiesc unele extrase din schimbul bogat de scrisori.

„Scrisorile d-tale îmi fac multă plăcere și-mi provoacă multe gânduri stimulative. S-a întîmplat ca în cadrul lecțiilor să vorbesc despre problema unității-multiplicității atunci cînd a venit prima dumentale scrisoare. Ea a diagnosticat așa de bine deosebirea dintre psihologii europeni și americani și a adus atît suport solid din partea lui Thurstone, încît mi-am îngăduit să citesc o parte din ea studenților mei, care au găsit-o foarte interesantă. Sînt încîntat să primesc interpretarea dumentale asupra punctului de vedere al lui Thurstone. Întrucît el nu scrie mult despre ceea ce este pur teoretic sau interpretativ, eu nu am fost lămurit cum privește analiza factorială. Dar acum văd în el un binevenit și strălucit campion al celui mai sensibil punct de vedere asupra organizării și structurii personalității umane. Îți mulțumesc pentru a mă fi instruit“.

„Multe mulțumiri pentru scrisorile dumentale stimulative privind analiza factorială multiplă a rezultatelor din tabela noastră. (Notă: este vorba despre cartea *Studii asupra mișcărilor expresive*). Sînt de-a dreptul încîntat de lucrarea dumentale și de rezultatele ei. Că dumneata găsești și mai multă generalitate psihomotorică decît noi, este clar, și este plăcut pentru teoria noastră... Desigur trebuie să publici această lucrare, împreună cu analiza rezultatelor lui Hartshorne și May. Este o lucrare foarte semnificativă“.

Sper că ai primit opiniile asupra politicii noi a lui Roosevelt, pe care le-am colectat de la studenții mei. (Notă: este vorba de testul, *The Attitude toward the New Deal*, elaborat cu profesorul Thurstone). S-a întîmplat ca lecțiile mele să privească măsurarea atitudinilor și această demonstrație a unui pas din procedură a fost cum nu se poate mai oportună“.

„Cu statisticienii cărora te-ai asociat (Thurstone, Gullicksen, Thucker, Youtz) trebuie să devii foarte productiv și să te ridici la o poziție olimpică de la care să te pronunți în mod critic atît asupra punctului de vedere statistic cît și a celui non-statistic. Am apreciat informația dumentale asupra părerii lui Thurstone privind problema noastră, a suprapunerii factorilor. Critica d-tale privitoare la semnificația factorilor este ceva ce el o poate foarte bine folosi.

Stacy May (notă: directorul departamentului de științe sociale din Fundația Rockefeller, centrala din New York) a fost aci acum cîteva săptămîni și a vorbit călduros despre dumneata și activitatea d-tale. Gîndesc că Fundația ar fi satisfăcută dacă toți bursierii ei s-ar adapta atît de bine ca dumneata și ar folosi oportunitățile lor de studiu atît de înțelept“. (2, 4, 1934).

„Mulțumesc foarte mult pentru trimiterea studiului îngrijit asupra saturațiilor factoriale din rapiditate și evaluări (privitoare tot la studiul mișcărilor expresive din lucrarea lui Allport și Vernon

mai sus amintită). Le-am studiat din nou și sînt tulburat. Cu toate că dumneata găsești foarte multă consistență cu ajutorul acestei metode factoriale, ea nu e totuși comparabilă cu consistența pe care am găsit-o... toate aceste probleme devin tot mai insistente deoarece citesc acum o teză de doctorat (făcută cu Kelley) intitulată *Analiza factorială a personalității*. Îmi pare că distruge și desconsideră toate analizele semnificative. ...După studiile duminicale prezente (în analiza factorială) ești, desigur, într-o poziție de invidiat, ca să judeci imparțial aceste metode de cercetare. Aștept cu multă curiozitate judecata duminicală finală și decizia pe care sper să mi-o dai în această vară înainte de reîntoarcerea duminicală în țara natală... Lazarsfeld (coleg la Fundația Rockefeller, ulterior profesor la Universitatea Columbia și președinte al Asociației Sociologilor Americani) mi-a trimis un număr de răspunsuri la chestionarul său. Chestionarul a fost, cum dumneata observi, în întregime caracteristic pentru el... Tot mai mult cred că metodele de studiere a personalității trebuie îndreptate asupra „congruenței”. Personalitatea este lucrul cel mai real cu putință în universul psihologic. De ce să n-o studiem?” (16, 5, 1934).

„Scrisoarea d-tale delicioasă asupra psihologiei franceze în general și Pierre Janet în particular a fost atît de la obiect încît mi-am luat înghăduința de o citi la unii din colegii mei“ (11, X, 1934).

„Am apreciat foarte mult ultima d-tale scrisoare privitoare la Janet și diagnosticul său economic asupra psihosteniei-schizofreniei. Trebuie să fie un om încîntător și aprecierea d-tale din articolul pe care l-ai scris mi-a fost nespuse de folositoare deoarece eu nu am avut privilegiul de a studia cu el. Ciudat destul, articolul d-tale a sosit în cel mai potrivit moment. Am fost solicitat de Universitatea Harvard să scriu o scurtă caracterizare despre om și opera sa (confidențial, pentru a i se da cuvenitele onoruri cu ocazia serbării tricentenarului ei, poate, în 1936). Cu ajutorul d-tale am preparat astfel schița mea foarte expeditiv... Koehler și-a terminat lecțiile William James... Stern este fericit la Duke... Pe Roback îl văd ocazional, rătăcind prin Harvard Square, destul de pierdut și uitat...” (5, 1, 1935).

„A fost o respirație de înmprospătare și spirite bune să citesc despre activitatea d-tale la Cluj. Pari să fi făcut o foarte cosmopolită baterie de teste, cele mai bune din toate țările. Aplicate la români, ele vor arăta cît de universală este natura umană. Sînt sigur că vei supraveghea cu grijă acordurile, consistențele, indicațiile și semnificațiile și vei scoate în evidență și altceva decît Factorii Atotputernici. Ai un asortiment admirabil de material și întrucît ai o cooperare bună în patrie, aștept din partea d-tale o seamă de rezultate și teorii în adevăr decisive. Dar cum îți spun, sper că nu fii atît de American ca să-ți pui toată încrederea în analiza factorială. Pe de altă parte, sper desigur să publici lucrarea în engleză sau altă limbă accesibilă... Cantril și-a schimbat planurile și ne părăsește pentru Colegiul Pedagogic de la Columbia. Are acolo un viitor mai bun, dar nouă ne pare foarte rău să-l pierdem. Lashley (notă: suprema autoritate în psihobiologie) vine la Harvard în anul viitor... Stern a fost aci pentru o săptămînă, predînd unele lecții. I s-au acordat onorurile cuvenite... Anul viitor, poate, se va reîntoarce, cu toate că pentru o angajare permanentă a sa există puține șanse, dată fiind vîrsta sa înaintată. Există mulți europeni, evrei germani mai ales, pentru care-ți sîngerează inima. Situația lor e tristă și urgentă, dar SUA nu par a fi în situație de a-i prelua pe toți. Acesta este în special cazul celor tineri, care nu au ajuns încă la o reputație mondială. Psihologia este acum în afara Germaniei, se răspîndește în alte țări și cred că o parte din lucrările cele mai bune vor fi făcute în țări mai îndepărtate (România e una din ele)” (30, 3, 1935).

„Cei mai mulți străini care ne vizitează ne văd doar defectele, dar d-ta ai fost destul de înțelept să-ți însușești puținele noastre virtuți și să le folosești. Totdeauna gîndesc că d-ta ei fost cel mai bun cercetător științific al Fundației Rockefeller pe care l-am avut. Mai există și alți români ca dumneata? Dacă da, atunci trimite-i aci...” (martie, 1936).

Nespuse de utile mi-au fost și lecțiile de psihologie clinică ale profesorului Murray. Aceasta cu atît mai mult cu cît discuțiile cu el și colaboratorii săi durau ore întregi, Murray fiind un pasionat polemist. Relevante erau în special dezbaterile asupra cazurilor concrete din clinica sa, prezentate cu ocazia lecțiilor. În *Clinica psihologică* de la Harvard și-au făcut astfel ucenicia cei mai mulți psihopatologi americani, care au întemeiat ulterior alte clinici la celelalte mari universități.

Allport, de asemenea, mi-a recomandat să iau legătura cu profesorul A. A. Roback, care predă la cursul de *Extensiune Universitară* de la Harvard. La început a ținut lecții la catedra de psihologie, dar ulterior a fost trecut la cursurile de difuzare a științei în masele largi ale publicului, avînd un talent deosebit de popularizare a științei, ceea ce era perfect adevărat. Nu este însă mai puțin adevărat că motivul ascuns al îndepărtării sale de la catedră a fost originea sa semită. Este totuși adevărat că la Facultatea de Drept, predă și profesorul Felix Frankfurter, unul din cei mai străluciți purtători de cuvînt ai școlii de drept de la Universitatea Harvard, pe care președintele F. D. Roosevelt îl numește apoi președinte al Curții supreme de justiție a Statelor Unite, care aviza asupra interpretării juste a constituției atît de către puterea legiuitoare, cît și de puterea executivă. De origine semită era și el. Cu el însă conducerea universității din acea vreme socotea că a făcut dovada caracterului ei ne-antisemit. Ceea ce constituia o evidentă ipocrizie „puritană“. Din aceleași motive nu a putut fi adus la Harvard nici profesorul Stern, atunci cînd a fost obligat să se expatrieze. În timpul președintelui Roosevelt însă numărul miniștrilor evrei este în ușoară creștere. Aceștia din urmă au studiile făcute chiar la Harvard, cum a fost și cazul lui Kissinger, ministrul de externe de mai tîrziu.

Roback era autorul celui mai bun tratat de *Psihologia caracterului*. De asemenea, a scris o excelentă *Istorie a psihologiei americane*, despre care, în cele din urmă, scrie elogios și Boring, care a avut un rol în înlăturarea sa. Dar spre sfîrșitul vieții sale a ținut să stabilească relații cordiale cu Roback, care după înlăturarea sa de la catedră a scris nu mai puțin decît alte 30 de cărți. De asemenea, a editat în două volume de aproximativ o mie de pagini fiecare, vasta bibliografie a lucrărilor de psihanaliză, al căror număr s-a urcat chiar în 1956 la peste 72.000. La un moment dat însă, supărat pe el a fost și Freud, care, din păcate, nu suporta observații critice, la care Roback, cu conștiinciozitatea sa științifică, nu putea să renunțe.

Iritat de una din observațiile lui Roback, Freud s-a plîns unui prieten al său.

– Te ferească dumnezeu de evreii aceștia americani, i-a zis el.

Ca să-l scutească pe Freud de atari supărări, prietenul său care era și o bună cunoștință a lui Roback, l-a rugat pe acesta ca în scrisorile sale către fondatorul psihanalizei să renunțe la obiecțiile critice.

– Dar ce facem atunci cu respectul adevărului? l-a întrebat Roback. Și apoi eu nu sînt cetățean american, ci canadian, a adăugat el, trecînd peste faptul că a rămas în America încă din timpul studiilor universitare, iar după aceea de la Harvard nu a mai plecat.

Cum acest accident s-a întîmplat în timpul șederii mele la Harvard, mi-a arătat și mie scrisoarea cu obiecțiile critice, trimisă lui Freud.

– Se poate cineva supăra din această cauză? – m-a întrebat el.

Eu am fost de perfect acord cu dînsul, dar și rugămîntea mea a fost să nu mai bruscheze sensibilitatea lui Freud, care avea slăbiciunile sale oricît de genial ar fi fost altfel.

– Și ce ne facem atunci cu libera exprimare a părerilor, singura în stare să ducă la adevăr? – mi-a replicat și mie.

Din acest punct de vedere era în adevăr un autentic american!

Pe profesorul Roback îl vedeam în cele două camere ale sale, care erau doar la o sută de metri de *Emerson Hall*. Camerele erau tixite de cărți, așezate nu numai în rafturi, ci și pe birou și pe scaune, vrafuri mari de cărți fiind și alături de dormea sa. Suferea de insomnii și adormea tîrziu după miezul nopții, uneori numai spre dimineață, cînd se făcea ziuă. Era o fire foarte introvertită, dar amator totuși de discuții cu persoanele pe care le avea dragi. În una din după mesele de duminică l-am întîlnit la muzeul de artă din Boston în fața unui tablou de Lawrence, *Cheful*. Privea la el pierdut. Poate și fiindcă el nu consuma băuturi alcoolice, avînd și un stomac foarte sensibil, se hrănea aproape numai cu suc de roșii și supe cu pîine prăjită. Greu suporta chiar și un pahar de coca-cola. Nu am dorit să-i tulbur contemplarea, dar soția mea nu a priceput dorința mea de retragere din sala respectivă. Roback ne-a zărit, a venit la noi, ne-a dat mîna fără formalitatea prezentării și apoi a continuat vizitarea muzeului cu

noi. Ne-am convins și de priceperea sa în arte plastice, față de care dovedea o fină sensibilitate. La despărțire ne-a invitat a doua zi la cină.

– Dar nu la camerele mele, ci acasă – a ținut el să precizeze – deoarece sînt convins că soției mele îi va face plăcere să o cunoască pe tînăra doamnă.

Am rămas foarte mirat fiindcă după stilul său de viață aveam toate motivele să cred că nu e căsătorit. Nu purta de altfel nici verighetă.

A doua zi am avut prilejul să cunoaștem pe una dintre cele mai distinse și încîntătoare doamne, precum și o fetiță cu o inteligență strălucitoare. Apoi un soț diferit de acela pe care-l cunoșteam. Și care cu firea sa extrovertită din seara aceea a animat discuția tuturor.

Locuia profesorul Roback în „camerele sale“, *my rooms* – cum le numea el – numai ca să nu tulbure cu insomniile sale familia, pe care o iubea așa de mult. Locuia apoi în „camerele sale“ și fiindcă erau aproape de Emerson-Hall, de unde în mod nedrept a fost înlăturat.

Taine ascunse au în orice caz și psihologii! Le-a avut Freud însuși. După judecata bunului meu prieten și coleg de la Universitatea din Hamburg, profesorul Hofstätter, taine a avut nu numai Pascal, ci și Platon, Aristotel, Montaigne, Locke, Kierkegaard, Nietzsche, Brentano... și chiar Wundt.

Le-au avut și Bogrea și Bărbat!

La două luni după sosirea la Harvard am primit și vizita directorului Stacy May de la Fundația Rockefeller, care a rămas foarte mulțumit nu numai de evoluția studiilor mele, ci și de progresul făcut în limba engleză, în care ajunsese să mă exprim cu destulă fluentă.

Nespuse de vii și interesante au fost și discuțiile săptămînale de la ședințele *clubului psihologic*, la care participau studenții la doctorat și toți profesorii și asistenții pentru a asculta expunerea unei teze de doctorat sau a unui studiu al profesorilor înaintea publicării sale. Urmau apoi discuțiile critice în condiții de colegialitate deplină. O excelență școală pentru viitori doctori în psihologie.

Am participat și la cîteva lecții de sociologie ale profesorului Sorokin, autorul celei mai bune expuneri asupra curentelor contemporane în sociologie, precum și o autoritate în sociologia rurală și filosofia culturii. Alături de metodologia matematică valorifica asiduu și pe cea logică, cunoscînd foarte bine și lucrările germane. În lucrarea sa asupra curentelor sociologice acordă o atenție deosebită și lucrărilor de sociologie ale lui C. Drăghicescu, pe care le socotea expresia cea mai consecventă a sociologiei lui Durkheim, cu care sociologul român și-a făcut studiile. Pe profesorul D. Gusti l-a cunoscut la Leipzig. Aprecia în mod deosebit reforma agrară din România, despre care s-a exprimat elogios și profesorul Ross de la Universitatea Wisconsin. Date fiind preocupările sale de documentare pe plan mondial, profesorul Sorokin a avut bunăvoința de a mă primi în cîteva rînduri și de a sacrifica timpul său prețios pentru discuții îndelungate, din care profitam în primul rînd eu.

L-am cunoscut și pe profesorul Lovejoy – ce nume frumos (bucuria dragostei) – care susținea în acel an 10 lecții la catedra specială William James, la care în anii premergători au vorbit Dewey și Koehler. El și profesorul Perry de la Harvard erau principalii exponenți ai curentului neo-realist din știința și filosofia americană. Expunerea de 45 minute era urmată de discuții, care durau aproximativ două ore. Trialogul dintre Lovejoy, Perry și Whitehead a fost o sărbătoare intelectuală.

Nu aș putea să închei aceste amintiri de la Universitatea Harvard fără să pomenesc despre biblioteca universității, *Widener Library*, în care aveam boxa mea de lucru. Biblioteca era doar la o sută de metri de Emerson Hall, în care era departamentul de psihologie. Fațada bibliotecii reamintea Partenonul iar numele ei era al unui absolvent al universității, care și-a pierdut viața în prima și ultima călătorie a vaporului *Titanic*, care dorea cu orice preț să realizeze performanța de viteză și astfel, în mod nesăbuit, a fost condus prin zona periculoasă a ghețarilor pentru a scurta drumul. În amintirea unicului lor fiu părinții au clădit această bibliotecă monumentală care a rămas pînă în zilele noastre cea mai mare bibliotecă universitară din lume. Studenții la doctorat și cercetătorii științifici aveau accesul direct în bibliotecă, din care luau cărțile de care aveau nevoie, ducîndu-le la boxa lor de lucru – un mic birou la

peretele numai din sticlă. Ele puteau fi păstrate o lună. Cele consultate erau trecute pe un raft în spatele biroului, pentru a fi duse la locul lor, în așa fel încât cititorul să nu mai piardă vremea cu această operație. Birourile erau în apropierea sectorului de specialitate în care cercetătorul lucra. El era însă liber să meargă la orice alt sector pentru a-și aduce cărțile pe care le dorea. Frig nu era, deoarece caloriferul era așezat direct sub geam. Geamurile se închideau ermetic deoarece încălzirea lor era din metal. Liniștea era deplină. Nu am lucrat în condițiuni mai bune viața mea întreagă. În pauzele pe care le făceam treceam în bibliotecă pentru o scurtă cunoștință cu restul imens al cărților. Cărți mai multe aveau numai Biblioteca Congresului de la Washington și Biblioteca publică din New York. Boxe de lucru de aproximativ doi pe doi metri avea și biblioteca Congresului, despre care voi vorbi mai târziu. Temple asemănătoare, închinată studiului, n-am mai întâlnit viața mea întreagă!

Sărbătorile de iarnă le-am petrecut în familia profesorului Allport și a lui Cantril, de la care ne-am luat și rămas bun deoarece imediat după Anul Nou, am plecat la Universitatea Yale din New Haven ca să-mi continui studiile cu profesorii Hartshorne și May și să particip și la Seminarul Internațional al profesorului Sapir.

Universitatea Yale

Universitatea Harvard a fost organizată după modelul Universității Cambridge din Anglia, unde a studiat John Harvard, fondatorul *Colegiului* și primul său rector. După moartea sa Colegiul a primit numele lui pentru cinstirea faptelor sale. La început pregătea numai învățători, profesori și preoți, acordându-le titlul de „bacalaureat“, care în SUA înseamnă diplomă de licență. Cu timpul Colegiul Harvard și-a adăugat și Facultatea de Drept și Medicină și astfel s-a transformat în universitate, acordând și titlul de doctor. A fost primul colegiu și universitate din SUA, care în 1936 a serbat trei sute de ani de la înființare.

Colegiul și apoi Universitatea Yale a fost înființat patru ani mai târziu, deci în 1640 și este a doua instituție de învățământ superior din SUA. Ea a fost organizată după modelul Universității Oxford din Anglia.

Noile modele universitare din Noua Anglie – cum s-au numit la început cele șapte state din nordul SUA – au urmat nu numai modelul celor mai vechi universități din vechea Anglie, ci și emulația dintre ele, concretizată prin strălucirea la studii și performanțele sportive. Cu timpul însă Universitatea Cambridge din Anglia a pus accentul mai mult pe dezvoltarea științei decât pe teologie și astfel a ajuns, de pildă, să ia cele mai multe premii Nobel din fizică. Universitatea din Oxford a păstrat accentul de greutate pe teologie și studiile lingvistice, fiind astfel creatoarea limbii engleze, ale cărei dicționare le editează. Nu este mai puțin adevărat că cei mai mari poeți ai Angliei în frunte cu Byron și Wordsworth au studiat la Cambridge, nu la Oxford. Aceasta a dat însă și ea pe Shelley și Wilde, dar fără a-i prețui prea mult ca studenți din cauza spiritului lor refractar față de teologie. Ceea ce înseamnă că spiritul realist și liberal al științei este mai oportun nu numai pentru libertate ci și pentru poezie.

Aproximativ aceeași opoziție a existat la început și între Harvard și Yale, întâia orientându-se mai mult după spiritul realist al științei de la Universitatea din Cambridge, iar a doua mai mult după spiritul clasicist al Universității din Oxford. În cursul veacului nostru însă Yale a părăsit spiritul clasicist al vechiului ei model și s-a integrat în spiritul realist și științific al veacului nostru, susținut de Harvard.

La științele exacte, noul rector de la Yale, a adăugat și pe cele umane, datorită unei conjuncturi favorabile. Unul din foștii elevi ai Universității Harvard, ajuns foarte bogat, a dorit să lase universității

în care și-a făcut studiile averea sa cu condiția însă ca în locul vechii clădiri a *Colegiului* să fie făcută una nouă, utilată cu catedre și bănci noi. Rectorul Lowell de la Harvard a refuzat această donație condiționată, socotind că pentru tînărul student este mai bine să fie în aceeași bancă în care a stat pe vremuri Hawthorne, Henry James, William James etc. Unele din aceste nume celebre erau și încrustate pe bănci, obicei, desigur, urît dacă e vorba de un nume uitat, dar educativ dacă e vorba de marii literați și gînditori ai Lumii noi, care i-au modelat tiparele de sensibilitate și gîndire.

În cadrul noului program de la Yale rectorul Angell a construit și noul *Institut de Relații Umane* destinat cercetării interdisciplinare, atît de viu simțită în veacul nostru cu prea multă specializare. În acest mod problemele umane erau abordate deodată atît din punct de vedere biologic cît și din cel psihologic și sociologic. Așa, de pildă, se proceda în *Clinica* bio-psiho-socială a copilului, condusă de profesorul A. Gesell, care se ocupa numai de anul prim din copilărie. Gesell însuși, de altfel, era nu numai doctor în psihologie, ci și în medicină. *Institutul pentru Studiul Antropoidelor*, dirijat de profesorul Yerkes – care a organizat și condus examenul psihologic al armatei americane din primul război mondial – studia, de asemenea, nu numai conduita maimuțelor, ci avea o secție și pentru studiul lor biologic. În cadrul aceluiași institut Cl. Hull se ocupa de axiomatizarea procesului de învățare, iar Mark May aborda studiul psiho-sociologic al caracterului, fiind și secretarul general al institutului. Tot în sectorul psiho-social al institutului activa Dorothy Thomas cu grupul ei de colaboratoare, care încerca să măsoare conduita copiilor în școală. Mentorul ei metodologic era W. I. Thomas care după publicarea celor șase volume de studii sociologice asupra *Țăranului polonez în Europa și America* era socotit drept cea mai reprezentativă figură a sociologiei americane, care în Lumea Nouă făcea toate eforturile posibile de a trece accentul de greutate de la teorie la metodă. În lucrarea sa asupra procesului de „americanizare“ a țărănilor polonezi în SUA, metoda a fost studiul scrisorilor schimbate de emigranți din America cu părinții și rudele lor din Polonia. Prima scrisoare de acest fel a fost ridicată de Thomas dintr-o ladă de gunoi. Din lectura ei, distinsul sociolog și-a dat imediat seama de perspectivele pe care atari scrisori le deschid pentru studiul sociologic al procesului de adaptare a oamenilor la o cultură nouă. Pentru această cercetare a venit în 1911 la Brașov deoarece Transilvania îi oferea nu numai studiul românilor, ci și pe acela al maghiarilor și germanilor, care au plecat în America. În acest scop și-a asociat un tînăr elev al său, Ion Landescu, care a plecat cu părinții săi de la Piatra Neamț în SUA la etatea de 7 ani. După ce s-au instalat la Hotelul „Die Krone“ – azi Postăvarul – din Brașov, Landescu și-a dat însă seama că nu mai stăpînea limba română, pe care nu o mai vorbise de la 7 ani. El nu era apoi amator de golf, fără de care Thomas nu putea trăi. Profesorul Thomas a plecat atunci în Polonia, unde avea un alt elev al său, profesorul Znaniecki, coautorul celor 6 volume, mai sus amintite.

Cu Dorothy Swaine Thomas – o elevă din Suedia – profesorul Thomas a publicat o excelentă lucrare, *The Lost Girl in America* (Fata pierdută în America). În momentul cînd Mark May m-a invitat la masă în restaurantul din *Institutul de Relații Umane*, pentru a mă prezenta profesorului Thomas și colaboratoarei sale, mi-a atras însă atenția că Dorothy nu este nici fiica și nici soția profesorului Thomas. Mai tîrziu s-au căsătorit totuși în ciuda diferenței de peste patruzeci de ani, care-i despărțea.

W. I. Thomas a studiat cu profesorul Small de la Universitatea din Chicago, unde a activat apoi ca profesor după studiile sale de specializare din Germania. Sociologia și psihologia germană o cunoștea astfel și el fiind mult influențat de preocupările tipologice. Cunoștea îndeajuns de bine și psihanaliza lui Freud. Tipologia sa în termeni de care încearcă înțelegerea personalității țărănilor polonezi este însă mult mai empirică decît cea a lui Spranger, dependentă de cele 6 tipuri de valori. Oamenii simpli, pe care el îi studiază, trăiau numai sub imperiul valorilor economice, sociale și religioase, în termeni de care ei încearcă să-și împlinescă „dorința“ lor de a-și face un rost în viață, ajungînd la siguranța zilei de mîine. Tipurile lui Thomas exprimă astfel „formele vieții“ americane de la începutul secolului cînd populația Americii creștea în primul rînd prin imigrarea unor populații masive din Europa. Ulterior Thomas publică și o excelentă lucrare asupra mentalității primitive, ale cărei

reziduri le-a constatat în folclorul satelor poloneze.

Dorothy Thomas și colaboratoarele sale cercetau conduita socială a copiilor din grădinițe pe unități mici de timp cu durata de cinci minute. Activitatea copiilor era materială, socială și personală. În primul caz avea loc cu obiecte de joc; în al doilea caz era cu semenii, iar în cazul din urmă copilul sta singur, izolat de semenii și fără obiecte de joc. Izolarea de lume și joc indica o fire introvertită; activitatea socială arăta o fire extravertită, iar cea materială s-a dovedit a fi o preocupare practică, în care precumpăneau aptitudinile tehnice. Înregistrarea acestor trei categorii de activități, care indicau trei tipuri diferite, era făcută și pe un film pentru a se elimina greșelile de înregistrare, mărindu-se astfel coeficientul de validitate și obiectivitate a observației. Aceeași metodă a fost aplicată cu succes și în patria noastră de Sanda Ștefănescu-Goangă, fiica profesorului meu și eleva mea.

Cercetarea asupra trăsăturilor de caracter, întreprinsă de profesorii Hartshorne și May asupra a mii de elevi sub auspiciile Institutului de Educație Religioasă din New York a durat cinci ani de zile, interval în care au fost examinați mii de copii. Ea face obiectul a trei volume, *Studii asupra onestității*. Testele de exprimare a onestității au fost aplicate de Z. Barbu, care susține cu ele atît teza sa de licență cu profesorul Goangă, cît și pe cea de doctorat cu mine. Testele sînt nespuse de ingenioase și oferă indicații prețioase asupra caracterului, dar fără a atinge gradul de exactitate al măsurării aptitudinilor și inteligenței. Vina nu o poartă testele în sine, care sînt eșantioane de activitate, ca și testele de aptitudini, ci lungimea eșantioanelor de caracter. În timp de zece minute pot fi executate 50-60 operații de calcul, judecată verbală etc., care sînt tot aștea „eșantioane“ sau „mostre“ reprezentative pentru infinitul număr de operații similare posibile, care nu mai aduc ceva nou. În consecință, aceste operații nu mai solicită o examinare deoarece gradul lor de dezvoltare nu diferă de acela al primelor operații sau mostre. Atari „mostre“ de activitate sau conduită există și în domeniul caracterului, dar ele nu durează un minut sau două, ci zile, săptămîni, luni și chiar ani. În consecință, prinderea lor nu mai e posibilă pe bază de test, ci numai pe teme de chestionar sau foaie de observație.

Elaborarea concluziunilor teoretice, cu aplicări practice pentru educație ale acestei vaste cercetări a revenit profesorului Hartshorne, care acum conducea Laboratorul de Psihologie de pe lîngă Facultatea de Teologie. Metodologia cercetării a căzut în seama profesorului May, care aviza acum din punct de vedere statistic toate cercetările din Institutul Relațiilor Umane. Asupra acestei metodologii metrice a făcut o expunere și la Seminarul Internațional al profesorului Sapir. Era un om cu „simțul măsurii“, plin și de bun simț. Ulterior a făcut o cercetare asupra relațiilor reciproce de înțelegere dintre diferitele grupuri etnice ale SUA.

M-a impresionat în mod deosebit și spiritul științific în care Hartshorne aborda educația religioasă, care în SUA nu mai pune accentul pe deosebirile teologice, ci era axată pe etica creștină, care e aceeași pentru toți creștinii. Ea era aceeași chiar pentru toate religiile, cum a spus Bernard Shaw, a cărui gîndire progresistă Hartshorne o aprecia în mod deosebit.

O atenție semnificativă acordau Hartshorne și May și mediului sau „situației“ concrete din locul și momentul dat, a cărui importanță a fost scoasă în evidență de profesorul Thorndicke de la Departamentul de Educație – *Teachers College* – de la Columbia. La acea oră el era suprema autoritate în psihologia învățării și educației din SUA. Lucrările sale erau traduse și în alte limbi.

O discuție aprinsă am avut cu ambii profesori asupra faptului dacă în personalitate și caracter accentul de greutate cade pe „unitatea“ ființei, cum susținea Allport, sau pe „multiplicitatea“ situațiilor, cum afirma Thorndicke. Ulterior am supus analizei factoriale coeficienții de corelație dintre diferitele trăsături ale persoanei examinate de Allport în *Studiul mișcărilor expresive* și apoi cei dintre diferitele trăsături de caracter, examinate de Hartshorne și May în *Studiul onestității*. Factorii generali s-au dovedit a fi mai mari în cercetările lui Hartshorne și May decît în acelea ale lui Allport. Hartshorne și May pledau însă pentru *specificitatea* actelor de caracter în raport cu *varietatea* situațiilor, în vreme ce Allport acorda cuvîntul prim „unității“ din „multiplicitate“ și „statorniciei“ din „schimbare“. Aceasta însemna că elaborarea concluziunilor din cercetări nu era numai o operație inductivă de ordin

experimental – cum oamenii de știință din America erau dispuși la acea oră să creadă – ci și de o operație deductivă, în care cuvînt avea teoria generală însoțită pe temei de lectură, în școala în care au studiat. În concluziunile sale Allport reflecta studiile sale din Europa. Hartshorne și May credeau orbește în empirismul american. Studiile în Europa le-au lipsit.

Am participat regulat și la ședințele *Clubului psihologic* ținute la Yale cu prezența tuturor profesorilor. Discuțiile însă erau „monopolizate“ aproape în întregime de preocuparea profesorului Cl. Hull de a elabora pe baze axiomatic procesul învățării. Această axiomatizare nu a reușit însă decît în procesele de memorizare mecanică, lipsite de orice înțeles, în care trăirile psihologice cu semnificație erau nule. Pentru a satisface idealul său de *exactitate* profesorul Hull sacrifica astfel în întregime *validitatea* psihologică a fenomenelor, pentru care nu avea nici o înțelegere. El ilustra, în adevăr, tipul „savantului idiot“, care nu avea nici o pricepere pentru cunoașterea oamenilor. Axiomatizarea procesului de învățare mecanică nu a rezolvat nici simplificarea, care ține de însăși natura științei. Pentru explicarea memoriei mecanice Hull opera cu peste o sută de teoreme. Freud a lucrat fără nici o teoremă, dar cu o teorie plină de semnificații logice. Studii de inginerie a făcut la început și Hull, ca și Boring, iar la preocupări psihologice au ajuns pentru a-și înțelege propriile lor stări psihopate. Pentru a-și înțelege tulburările sale, Boring a recurs la ședințe de psihoanaliză cu Hans Sacks. Pentru a pricepe suferințele sale cauzate de un grav complex de inferioritate de ordin biologic, Hull avea nevoie de psihologia individuală a lui Adler, nu de teoremele memoriei mecanice.

Pentru a cunoaște un om cu orizont mai larg și interpretare mai profundă am participat și la unele lecții ale profesorului de etică socială, Hocking, un gânditor cu reputație internațională prea bine meritată.

La fel de pătrunzătoare au fost lecțiile de filosofie a științei ale lui Margenau, inspirate din noile cercetări din fizică.

Am participat regulat la referatele generale de la Seminarul Internațional al profesorului Sapir, care dezbătea influența culturii asupra personalității umane. Au vorbit profesorii Thomas, Mark May, Znaniecki, L. Franck – director la Fundația Rockefeller, care a avut înțelegerea convenită pentru propunerea profesorului Sapir etc. Referatele și discuțiile au fost nespuse de interesante, dar la o lucrare colectivă asupra acestei importante probleme nu s-a ajuns deoarece atît referenții, cît și membrii seminarului, veniți din întreaga lume, erau prea diferiți, atît ca naționalitate, cît și ca specialitate. Unii erau psihologi, alții sociologi, economiști, filosofi ai culturii etc. Seminarul a durat astfel numai un an deoarece nu a putut ajunge la o viziune bine încheată. Nu este mai puțin adevărat că membrii seminarului au ajuns ulterior profesori universitari, jucînd un rol important în țara lor tocmai datorită bogăției și varietății de conținut a discuțiilor. Marjolin, de pildă, a fost vicepreședintele *Pieții Comune* și eminența cenușie a finanțelor franceze etc. Ferero ar fi fost un foarte mare eseist, dramaturg și romancier dacă soarta ar fi fost mai prielnică cu firul vieții sale, pe care l-a întrerupt însă prea curînd.

Din aceste motive după cel de al doilea război mondial Universitatea Stanford din California a convocat la ea pentru un an de zile 25 personalități economice, social-politice și culturale din America ca să discute împreună problematica omenerii după cel de al doilea război mondial, dar fără nici o altă obligație, decît aceea a discuției libere la Casa Universitară, unde erau și găzduiți. Discuțiile s-au dovedit și ele nespuse de utile pentru toți membrii participanți, așa cum ei atestă în lucrările lor de mai tîrziu.

Relațiile cu colegii mei de la Seminarul internațional au fost calde și prietenești. Prieteni buni am devenit cu Ferero, Maki (Finlanda), Angyal (Ungaria), Marjolin (Franța), Krihanowski (Polonia), Halverson (Suedia), Beck (Germania) etc. Locuind un apartament de două camere, sîmbătă seara erau des invitații noștri. Cum căsătorii eram puțini, pentru a putea dansa invitam pe Dorothy Thomas cu colaboratoarele sale. Dorothy avea „geniul“ de a antrena pe toată lumea la voie bună. Seri cu dans însă au fost și mai dese în vila ei, pe cît de frumoasă, pe atît de încăpătoare.

În cursul lunii februarie am plecat pentru o săptămînă la Universitatea John Hopkins din

Baltimore ca să discut o seamă de probleme de psihologie a persoanei cu profesorul Dunlap, șeful departamentului psihologic și cu Adolf Meyer, directorul clinicii de psihiatrie și figura cea mai de seamă a psihanalizei americane. Cu ocazia călătoriei sale în America regina Maria a ținut să facă o vizită și clinicii sale, dar fără a-l deranja prea mult. De aceea a mers la clinică neanunțată, iar când profesorul Meyer a ieșit dintr-un salon ca să intre în altul, a mers în întâmpinarea sa, spunându-i:

– Sînt Regina Maria a României, domnule profesor, și am venit să vă cunosc și să vizitez clinica Dv.

– Bine doamnă, mai am cîteva regine aci, așteptați să-mi termin vizita și apoi vă consult și pe dumneavoastră, a răspuns profesorul.

– Dar eu sînt regină adevărată, domnule profesor, nu închipuită, a replicat regina.

Zărind și pe primarul orașului în apropiere, care-i făcea disperat semne, profesorul a înțeles și și-a cerut cuvenitele scuze.

Pe regina Maria, însă, incidentul a amuzat-o foarte mult. Era o femeie nespus de inteligentă și cultă, iar memoriile sale – care apăreau chiar atunci în *Saturday Evening Post*, revista cu cel mai mare tiraj, înființată de Benjamin Franklin – fac dovada, mi-a spus venerabilul profesor. Regina apoi – a adăugat el – avea o pasiune adevărată pentru psihopatologie și cunoștea întreaga operă a lui Charcot.

Teoria sa bio-psiho-socială și culturală asupra tulburărilor psihice era acceptată în majoritatea clinicilor americane de psihiatrie din acea vreme. O atenție deosebită îi acord și în lucrările mele, *Psihologia persoanei și Condiția umană*.

Profesorul Dunlap era teoreticianul cel mai de seamă asupra rolului imens pe care îl au „obișnuințele“ experienței noastre de viață.

De la Universitatea John Hopkins din Baltimore plec la Washington pentru a vedea, conform recomandății directorului meu din Fundația Rockefeller, Biblioteca Congresului, care atunci, ca și acum, avea cele mai multe cărți din lume.

După ce unul din directorii adjuncți mi-a dat lămuririle necesare asupra rosturilor bibliotecii ca organ de consultare și documentare a senatorilor și deputaților, am fost trecut în seama bibliotecarului care se ocupa cu cărțile românești. Biblioteca avea contact cu Librăria *Cartea Românească* pentru a-i trimite – contra cost, desigur – tot ceea ce apare în patria noastră. Întrebat dacă văd în rafturi toate aceste cărți, am fost obligat să-i răspund negativ. Biblioteca nu avea nici un sfert din publicațiile românești din acea vreme. De ce acest lucru? Nu a priceput nici el și nici eu. Am scris însă profesorului Goangă, care era acum și rectorul universității, să intervină pe lângă directorul Cărții Românești, pe care-l cunoștea, ca să execute conștiincios comanda. Ar fi fost datoria Legației noastre la Washington să se ocupe de această problemă, dar atașat cultural sau de presă nu avea, iar ministrul Cita Davila se ocupa de afacerile sale personale.

La reîntoarcerea la New Haven soția mea lipsea de acasă.

– A plecat ieri înspre amiază și de atunci nu s-a mai reîntors, mi-a spus gazda.

Un moment am tresărit, prins de teamă, dar în a doua clipă mi-am revenit. Nu putea fi decît o „figură“ a bunei noastre prietene, Dorothy Swaine Thomas.

– La telefon Mărgineanu, am spus eu.

– Aici Dorothy Swaine Thomas, a răspuns ea cu ton de glumă.

– Caut pe soția mea...

– Vai de mine, dar nu cumva te-a lăsat, spune ea întrerupîndu-mă. Ca să-ți mai revii, vino să iei masa cu mine.

Acasă la ea a stăruit să începem masa singuri, pretinzînd că nu știe unde e soția mea.

– Bine, atunci să-mi dai voie să-ți percheziționez casa, am răspuns eu.

Percheziția nu a mai fost necesară deoarece soția mea a apărut din camera vecină.

Ne-am reamintit de voia ei bună și de inteligența ei scînteietoare ani în șir și am fost fericiți să

reluăm schimbul de scrisori cu ani în urmă. La a doua scrisoare însă nu a mai răspuns, iar de la bunul meu prieten, profesorul Blumer – care i-a scris despre încetarea zilelor mele de năpastă, mijlocind prima ei scrisoare – am aflat că întrerupt a fost și firul vieții sale. Profesorul W. I. Thomas, cu care s-a căsătorit, a părăsit lumea aceasta atât de greu încercată cu un deceniu înainte.

Omul nefast care a tulburat pacea și liniștea lumii a apărut la orizont în primăvara aceea liniștită, când tineri din toate părțile lumii ne înțelegeam atât de bine. Din nenorocire înțelegerea dintre popoare nu depinde numai de aceea dintre oameni, ci și de aceea dintre conducătorii săi. Ori, Hitler, care venise atunci la putere, a urmărit de la început războiul, nu pacea.

Relațiile dintre indivizi pe bază de dreptate socială le asigură legea. Relațiile dintre state cădeau încă sub imperiul forței.

La ședințele Seminarului internațional am învățat de la profesorul Sapir că toate limbile lumii au la bază un număr de aproximativ 100-200 de morfeme comune, care intră apoi în diverse sinteze accesibile analizei combinatorii. „Elementele“ limbilor sînt astfel general umane. Comune apoi sînt și majoritatea structurilor sintactice, dar ele urmează legile semanticei logice, nu ale combinațiilor matematice. Limbile lumii atestă astfel că o înțelegere între oameni și popoare este cu putință.

Împotriva acestei înțelegeri stau numai interesele egoiste ale unor mari imperii agitate de personalități psihopate, așa cum profesorul Harold Laswell arată în cartea sa, *Psihopatologie și politică*. Hitler și Stalin făceau parte din grupa lor nefastă, chiar după judecata profesorului Laswell.

Universitatea din Chicago

Universitățile Harvard și Yale au fost înființate în timpul când statele americane erau colonii engleze. În aceste condiții ele au fost organizate după modelul universităților engleze, în care fondatorii lor și-au făcut studiile. După aceleași modele engleze s-au organizat și Universitățile Princeton și John Hopkins. Universitatea Columbia din New York și cea din Chicago au fost organizate după nevoile concrete și particulare ale Statelor Unite independente. În consecință, în cazul ambelor universități accesul de greutate a trecut pe științele sociale, menite să lămurească nevoile specifice ale Americii. Modelul lor este urmat de toate celelalte universități americane.

Universitatea din Chicago a fost precedată de Colegiul Harper, al cărui nume a fost acela al primului său rector. Cu ocazia Expoziției mondiale de la începutul veacului nostru clădirile colegiului ard, împreună cu acelea ale expoziției din apropierea lor. John Rockefeller oferă banii necesari pentru a se construi o nouă universitate, dar cu condiția ca ea să nu poarte numele său. Numele soției sale, Laura Spelmann, apare însă mai târziu în fruntea Fundației sale din prima fază, când ea acorda burse și subvenții numai pentru ocrotirile sociale și medicină. În momentul însă când ajunge – primul – la un miliard de dolari, el cedează încă două treimi din avere Fundației. În acest mod, Fundația a reprezentat, în final, trei sferturi din averea sa. Restul l-a lăsat fiului său, John Rockefeller II.

Întrebat de gazetari, care a fost norocul cel mai de seamă al vieții sale, bătrînul octogenar a răspuns: „Feciorul meu“.

John Rockefeller II, la rîndul său, cumpără cu 156 milioane dolari terenul pentru palatul Organizației Națiunilor Unite și apoi cu 250 milioane construiește palatul ei.

Cei patru feciori ai săi construiesc și ei *Universitatea Fraților Rockefeller* din New York, iar Nelson zidește și clădirea nouă a Operei *Metropolitane*, solicitînd favoarea de a se păstra secretul asupra numelui donatorului. Ceea ce cu indiscreția gazetarilor americani nu a fost posibil, decît în

primii ani de la ridicarea ei.

Cu ocazia felicitărilor de Anul Nou, primite de la rectorul Universității din Chicago, bătrînul Rockefeller adăuga la scrisoarea sa de mulțumire și un cec de un milion de dolari pentru nevoile universității, care, la fel ca orice instituție culturală, nu-și putea susține cheltuielile din cotizațiile studenților, oricît de mari ar fi fost ele. Cheltuielile și le acoperea din donațiile foștilor studenți, care au ajuns să facă averi mari.

Trebuie însă observat că studenții săraci își făceau studiile cu ajutorul burselor acordate de universitate. Bursele erau acordate la început pe bază de examen, iar ulterior în raport cu notele bune obținute pe drum. Procentul cel mai mare al donatorilor s-a recrutat din acești studenți săraci, ajunși ulterior oameni bogați.

Studenții cu note mai puțin bune puteau studia în schimbul unor servicii prestate la colegiile în care locuiau, ajutînd la servirea mesei și la spălatul vaselor.

– Nu am avut și eu norocul să mă nasc fiul lui Rockefeller, ca să nu mai spăl vasele altora, a spus unul din acești studenți colegului său, care spăla vase și el.

– Nu ai dreptate, a spus acesta. Eu spăl vasele tocmai fiindcă sînt feciorul său. Studentul în cauză era Nelson Rockefeller, ulterior guvernator al Statului New York și apoi vice-președinte al Statelor Unite. La fel au spălat vase și cei trei frați ai săi. Unul a fost conducătorul Fundației, al doilea director general la *Chase National Bank* – a doua bancă din SUA – iar al treilea guvernator al Statului Luisiana.

Norocul cel mai mare al feciorului primului Rockefeller au fost cei patru feciori ai săi. Ca studenți au avut cvantumul burselor acordate de universitate. La spălatul vaselor ajutau însă o dată pe săptămînă ca să nu jignească sensibilitatea colegilor săraci, care spălau vasele lor.

Aceasta, desigur, nu însemna că toți oamenii bogați din SUA procedau la fel. Dimpotrivă, cei mai mulți au folosit averea numai pentru ei și familia lor. Un număr destul de însemnat din marile averi au fost însă socotite „funcții sociale“ și nu „personale“, chiar dacă nu toți au donat sume atît de mari ca familia Rockefeller. Exemplul ei a fost urmat de familia Ford, care a donat fundației ei trei miliarde de dolari. Datorită inflației, ele nu reprezintă totuși mai mult decît suma inițială a Fundației Rockefeller. La fel a procedat Carnegie, care neavînd copii, a lăsat întreaga sa avere fundației, care-i poartă numele. Numele Universităților Stanford și Duke vin tot de la donatorii lor. În cazul Universităților Columbia, Hopkins, Princeton etc. apar mai mulți donatori.

La început universitățile au fost numai particulare. Cu timpul însă fiecare stat și-a înființat universitatea sa. În aceste universități de stat, studenții nu plătesc taxe. Selecția lor însă este pe bază de examen.

Distribuția cea mai rațională a sumelor alocate pentru educație apare desigur în statele socialiste, așa cum în schimbul de scrisori dintre Allport și subsemnatul susține chiar în aceea vreme. Cu structura întreprinderilor ei particulare, America și-a urmat condițiile ei istorice specifice. Azi însă, Statele Americane preiau tot mai mult și învățămîntul mediu și superior, nu numai școala generală de opt versus zece ani.

Trebuie, de asemenea, observat, că averi mari au existat și în Europa. Donațiile lor însă au fost mult mai restrînse.

La Universitatea din Chicago merg în primul rînd pentru profesorul L. L. Thurstone, considerat la ora aceea drept suprema autoritate în psihologia matematică. Cu lucrarea sa, *Fundamentele metodei statistice*, eram familiarizat și am admirat spiritul ei cartezian de impecabilă claritate, precizie și discriminare (distingere) a problemelor tratate. Cunoșteam și *Măsura atitudinilor sociale*, a cărei tehnică ingenioasă a făcut epocă, influențînd toate institutele de cercetare a opiniei publice din SUA și apoi din lumea întreagă. După sosirea în SUA am urmărit și lucrările sale litografiate asupra teoriei testelor și analizei factoriale, cu care în acel moment se ocupa. Aveam astfel toate motivele să cred că mi-am ales maestrul cel mai indicat pentru a mă lămuri cu greutatea pe care în prealabil le-am întîmpinat

în domeniul metodologiei metrice. Și, în adevăr, nu m-am înșelat! Probă că influența sa și a lui Allport a lăsat cele mai trainice urme asupra formației mele științifice.

Alături de cursul său pentru studenți de introducere în metoda statistică, Thurstone ținea tocmai atunci și o discuție la masa rotundă – *round table discussion* – asupra teoriei metrice a testelor cu studenții de la doctorat, cu o parte din colaboratorii săi și cu un număr de tineri profesori de psihometrie de la alte universități. În total eram 20 persoane, care ne cunoșteam cu toții și astfel continuam discuțiile și după încheierea ședinței. Dacă asupra unor probleme aveam dubii, atunci alergam la biroul profesorului, care stătea totdeauna la dispoziția noastră pentru lămurirea punctelor în cauză. În una din după amiezi am mers la birou singur. Convorbirea a început la ora 5 și speram ca să nu răpesc dascălului meu mai mult de o jumătate de oră. La ora 6 de altfel birourile trebuiau eliberate pentru curățenie. Asupra obligației de a pleca la această oră ne-a atras atenția și secretara sa în momentul când a părăsit biroul ei, atașat celui în care lucra Thurstone, comunicarea între birouri fiind prin intermediul unei săli comune în care așteptau studenții și cercetătorii științifici în cazul că profesorul era ocupat cu alții. Secretara stabilea și durata audienței, în momentul solicitării ei. Din păcate, durata nu putea fi nicicând respectată cu precizie deoarece în majoritatea cazurilor discuțiile durau mai mult decât timpul fixat, cum s-a întâmplat în acea zi cu convorbirea solicitată de mine. De aceea la ora 6 când secretara a plecat, profesorul a rugat-o „să roage“ omul de serviciu să amâne curățirea biroului său la urmă pentru a putea continua discuția cu mine.

– Dar bine, profesore – a spus omul de serviciu la ora opt fără un sfert – dumneavoastră nu mai aveți casă? Haide, plecați, că întârziati la cină, a adăugat el.

M-a surprins atât modalitatea de adresare a omului de serviciu, cât și conținutul vorbelor sale. Aceasta chiar dacă mă obișnuisem cu pronunțarea titlului de „profesor“ fără cuvântul „domnule“ în fața sa. A ne scoate din biroul profesorului în timpul discuției, omul de la Cluj nu ar fi îndrăznit nici dacă am fi rămas pînă la ora zece, cum uneori, dar foarte rar, se întâmpla.

Răspunsul profesorului Thurstone a fost cu totul neașteptat pentru mine și atunci am înțeles cu adevărat și ceea ce înseamnă democrația americană.

– Te rog să ne ierți, a spus profesorul. Doctorul Mărgineanu vine din România și de aceea azi am întârziat în mod neobișnuit, tulburînd serviciul duminical, fapt pentru care te rugăm să ne scuzi.

– Bine, dacă doctorul vine chiar din Europa, atunci vă scuza, a răspuns el.

Este cazul să observ că unii profesori și cercetători științifici veneau la birourile lor și după ora opt – când curățenia era terminată – și continuau să lucreze pînă la ora zece. Dar aceasta numai în cazuri de urgență deosebită. Altfel orele de birou erau de la 8-12 și 14-18. În pauza de la amiază se lua masa la clubul universității și apoi se angajau discuții diferite în saloanele anexate restaurantului. Analiza factorială multiplă a fost generată de discuția profesorului Thurstone cu alți doi colegi ai săi de la Departamentul de matematici. Împărțirea disciplinelor teoretice în universitățile americane nu este de altfel pe facultăți, ci pe departamente. În acest mod științele exacte erau împreună cu cele umaniste, cum e cazul și în Germania, unde Facultatea de filosofie cuprinde și ea toate științele teoretice. Alături de facultatea generală a științelor teoretice sînt însă Facultatea de Drept, Medicină, Economie, uneori Tehnică chiar, care predau aplicarea teoriei la practică.

Discuțiile de la masa rotundă, conduse de Thurstone, stau la temelia lucrării mele, *Elemente de Psihometrie*, în care introduc și teoria testelor, pe care o dezvolt în 80 pagini. În SUA dezvoltarea acestei teorii apare în lucrarea devenită clasică a lui Gulliksen, *Teoria testelor*, asistentul lui Thurstone în acea vreme, ulterior profesor de psihologie matematică la Universitatea Princeton.

Domnișoara Cheshire, secretara profesorului Thurstone, era și ea licențiată în psihologie, fiind specializată în calculul corelației și – ulterior – în analiza factorială. Cu ajutorul profesorului Thurstone a reușit să elaboreze o nouă metodă de calculare a coeficienților tetracorici de corelație. Tabelele necesare în acest scop, împreună cu instrucțiunile convenite, apar însă numai cu numele ei. O atenție a profesorului Thurstone!

În biroul secretarei lucra și doamna Thurstone, care a fost pînă la urmă cea mai eficientă colaboratoare a soțului ei. Ulterior este profesoară de psihologia copilului la Universitatea North Carolina, unde Thurstone a profesat în ultimii ani. La fel ca și McDougall, suferea de o boală cronică la urechi și astfel a părăsit Universitatea din Chicago, unde fusese ridicat la rangul cel mai înalt de „profesor distins pentru serviciu“, pentru a se bucura de clima caldă din sudul Americii.

A doua personalitate de la Departamentul de psihologie al Universității din Chicago era profesorul Lashley, autoritate supremă în psihobiologia localizărilor cerebrale, în care eu nu eram interesat. L-am cunoscut la ședințele clubului de psihologie, unde dînsul a comentat favorabil unele observații ale mele, asupra cărora am continuat discuția la mesele de la amiazi de la clubul universității. În momentul cînd rectorul Conant dorește să aibă la Harvard pe cel mai bun psiholog american, profesorul Boring îl recomandă pe Lashley. În discuție a fost și numele lui Thurstone, iar la început acela al lui Koehler, care nu a voit însă să părăsească Hanovra lui dragă, cu caracter german, și aștepta reîntoarcerea la catedra sa de la Berlin.

Șeful Departamentului de psihologie era profesorul H. Carr, fost coleg cu Watson, fondatorul behaviorismului, ambii elevi ai profesorului Angel, ulterior rectorul Universității Yale, despre care am vorbit. Contactul cu el și cu profesorul Kornhauser de psihologie industrială s-a limitat tot la discuțiile de la Clubul de psihologie.

Mai interesante și utile s-au dovedit a fi însă dezbaterile de la *Clubul sociologic*, la care participau profesorii Park și Burgess, autorii celui mai bun tratat de sociologie din acea vreme, predat în majoritatea universităților americane, profesorul Ogburn, consilierul președintelui Roosevelt și președintele *Comitetului de Reforme al Casei Albe*, care a editat cele două volume monumentale de *Șimbări sociale – Social trends* – atît pentru lămurirea Președintelui, cît și a Congresului, asupra aplicărilor practice ale științei în politică. Ulterior el scrie un tratat de sociologie, care succede pe acela al profesorilor Park și Burgess, bucurîndu-se de aceeași prețuire. O carte excelentă a scris și cel de al patrulea profesor mai în vîrstă, Elsforth Faris, *Natura naturii umane*. Cum însă timpul acestor profesori era ocupat în primul rînd cu diferitele solicitări de consiliere ale guvernului federal de la Washington și al guvernatorului de la Chicago, pașii studenților erau îndrumați îndeosebi de cei doi profesori mai tineri, Herbert Blumer, pe care l-am cunoscut la Paris, și L. Wirth, pe care l-am cunoscut prin intermediul său, devenind buni prieteni cu amîndoi. În afară de preocupările practice ale sociologiei de teren, în care excela Departamentul de sociologie de la Chicago, Wirth lucra și la traducerea *Utopiei* lui Karl Manhein, cunoscutul sociolog german, ulterior refugiat și el în SUA. Mai tîrziu sînt și ei președinți ai Asociației Americane de Sociologie, cum au fost Park, Burgess și Ogburn.

De problemele de sociologie și educație erau preocupați atît tînărul profesor Hutchins, rectorul Universității, cît și profesorul de logică Mortimer Adler, consilierul său mai apropiat pentru noul plan de învățămînt superior, care solicită candidaților la diplomă și doctorat și cunoașterea culturii generale. În acest scop a fost întocmită lista celor o sută de capodopere ale omenirii, care cuprinde atît operele lui Platon și Aristotel, cît și pe acelea ale lui Homer și a dramaturgilor elini, precum și *Summa Theologica* a lui Thoma de Aquino, discursul lui Descartes, meditațiile lui Pascal etc. La examenul de diplomă candidatul trebuia să cunoască jumătate din aceste capodopere, iar la cel de doctorat trebuie să aibe idei generale despre toate.

La cursurile sale de logică profesorul Adler făcea și dialectica lui Hegel, aplicată la materialismul istoric de Marx. Întîia sa lucrare, *Introducere în dialectică*, tratează aceste probleme.

Noul învățămînt de la Universitatea din Chicago urmărea astfel să dea studenților nu numai pregătirea de specialitate, ci și pe aceea de cultură generală, care – după părerea lui Hutchins și Adler – făcea mai eficientă legătura dintre teorie și practică. „Experimentul“ de la Chicago a fost urmărit cu nespuse atenție și de celelalte universități americane, care depuneau și ele un efort deosebit pentru a ieși din practicisul prea îngust al universităților americane de la început.

În cursul lunii iunie am solicitat Fundației Rockefeller prelungirea bursei pentru al doilea an ca să pot face și o cercetare experimentală, cum era programul anului al doilea. Ca urmare la avizul favorabil al profesorilor Allport, Hartshorne, May și Thurstone – cu care pînă atunci am studiat – Fundația a acordat prelungirea și astfel am rămas la Chicago și în cursul lunii iulie, cînd a avut loc deschiderea Expoziției mondiale din 1933, care era sub semnul aplicărilor practice ale științei, care au influențat atît de mult veacul nostru. La intrarea în terenul vast al expoziției era, de aceea, clădirea dedicată noilor cuceriri științifice – *Hall of Science* – în care a avut loc și festivitatea deschiderii sub președinția lui Fr. D. Roosevelt. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de profesorul Milikan de la Departamentul de Fizică, laureat al premiului Nobel, în numele savanților străini a vorbit Niels Bohr, unanim apreciat ca cel mai bun specialist în tainele structurii atomului. Prezenți au fost alți 25 laureați ai premiului Nobel, veniți din întreaga lume ca invitați ai Fundației Rockefeller. La recepția dată la *Casa Universității*, în care locuiau oaspeții străini și cercetătorii științifici în vizită – am fost invitați și bursierii Fundației, care eram în localitate. De asemenea, au venit și bursierii de la Seminarul Internațional, în frunte cu Sapir.

Profesorul Gr. T. Popa de la Universitatea din Iași – și apoi de la cea din București – fost bursier al Fundației Rockefeller și el – povestește despre un simpozion de la Universitatea Cambridge din Anglia, la care au participat șapte laureați ai premiului Nobel în fizică în frunte cu Einstein, Planck și Bohr. Apoi Heisenberg, Schrödinger și Dirac, prezenți cu toții și la Chicago. Oameni mai modești decît ei în viața sa – spune Popa – nu a mai întîlnit. Aceleași sentimente le-am trăit și bursierii de la Universitatea din Chicago, cînd cu ocazia recepției am fost prezentați de directorii noștri de specialitate din Fundație acestor mari savanți, al căror nume erau la acea oră cunoscute în lumea întreagă. Nu voi uita nicicînd sentimentele de colegialitate, cu care acești oameni ne-au înconjurat! În clipele grele ale vieții mele generozitatea lor a rămas comoara cea mai de preț, cu care am suportat și cele mai grele umiliri. Precum și cele mai cumplite maltratări „fizice“ – da, fizice – care rămîn cea mai mare rușine a veacului nostru atît de greu încercat.

Cu aceeași ocazie bunul meu îndrumător, profesorul Stacy May, directorul Departamentului de Științe sociale din Fundația Rockefeller, mi-a recomandat un concediu de o lună, timp în care urma să vizitez alte universități, în care aș putea avea discuții utile cu profesorii apropiați de preocupările mele. Am făcut astfel scurte vizite profesorilor D. Paterson și John Anderson de la Universitatea Minnesota; Kimbal Young de la Universitatea Wisconsin; E. Jones de la Universitatea Berkeley; L. Terman de la Universitatea Stanford; J. Starbuck, E. Bogardus de la Universitatea din Los Angeles. Neuitate îmi rămîn în minte și în inimă discuțiile cu John Anderson – supremă autoritate în psihologia personalității copilului – Kimbal Young – autorul celor mai bune tratate de psihologie socială de la acea vreme – și L. Terman, elevul lui Binet și autorul celei mai bune scări de măsurare a inteligenței. La invitația profesorului Terman am făcut și o expunere la Clubul Psihologic asupra psihologiei contemporane din Europa și America, susținînd teza că în Germania avem „școli“ psihologice, în Franța „personalități“ psihologice, iar în America „institute“ de cercetare, specializate în problemele de bază ale psihologiei.

O vacanță similară petrecea și compatrioata mea, Xenia Costaforu, o elevă a profesorului Gusti, specializată în asistența socială, venită de la New York la Chicago pentru *Congresul de Progres al Științei*, ținut cu ocazia expoziției. Atenția asupra prezenței ei la Congres mi-a atras-o profesorul Blumer, prin a cărui mijlocire urma să ne cunoaștem în momentul cînd eram toți trei în aceeași sală. Întîmplarea însă nu ne-a ajutat să ne întîlnim. În schimb, în după masa zilei, cînd am vizitat *Institutul de Delicvență Infanțilă*, un coleg de la Chicago a semnalat domnișoarei Costaforu prezența soției mele și a mea. În momentul cînd Xenia Costaforu s-a apropiat de noi în sală, soția mea a spus cu voce destul de tare:

– Uite pe nevasta lui Chitambar – un coleg indian de la Seminarul din Sapir, cu a cărui soție Xenia Costaforu semăna leit.

Xenia a interceptat cuvintele și s-a jenat că vină la noi.

A doua zi, cînd congresul s-a terminat, Blumer mi-a spus să mergem, soția mea și eu la ora cinci după masă la Casa Universității, unde Xenia Costaforu ne așteaptă să luăm ceaiul împreună. Am sosit cu soția mea înaintea profesorului Blumer, iar în momentul cînd Xenia a venit în întâmpinarea noastră, soția mea a repetat cuvintele rostite în dimineața zilei. La auzul lor ea s-a oprit un moment, dar după aceea a venit totuși la noi.

– Sînt Xenia Costaforu, nu doamna Chitambar, a spus ea.

În California urma să plecăm atît Xenia și eu, cît și Ferero și Krijaniwski, care cu ajutorul economiilor făcute din bursa generoasă a Fundației doreau să se reîntoarcă în Europa prin Japonia, China și India, în care ar fi rămas cîte o lună. Ne-am asociat împreună și am cumpărat cu 50 dolari un Ford vechi ca să mergem împreună la San Francisco. În ziua următoare ni s-a asociat un al cincilea bursier al Fundației în științele economice, Wendel, pe care l-am cunoscut la Yale și pe care, personal, din motive pe care nu mi le-am putut explica, nu puteam să-l sufăr, deoarece semăna leit cu profesorul care ucide, din romanul lui Wasserman, *Cazul Maurițiu*. De aceea, sub pretextul că trebuie să mai rămîn la Chicago cîteva zile, nu am plecat cu ei. Speriat de refuzul meu, Ferero și-a reamintit de sosirea noastră din Europa în număr de 13 bursieri și a renunțat și el să plece. A treia zi a sosit de la New York cu avionul directorul Stacy May, anunțîndu-ne accidentul grav, intervenit pe drum. Cu temperamentul său prea impulsiv, Wendel nu a încetinit destul mașina la o pantă și astfel ea s-a răsturnat, omorînd pe Krijanowsky de lîngă el și lăsînd fără cunoștință pe Xenia Costaforu.

– Ei vezi totuși că am avut dreptate, mi-a spus Ferero.

La cîteva zile am plecat și noi, dar Ferero nu a mai venit la San Francisco fiindcă dorea să vadă o sărbătoare a unui trib indian din apropierea orașului *Santa Fe*, capitala Noului Mexic, anexat de SUA.

După două săptămîni, cînd am sosit la Hotelul Hilton din Los Angeles – unde urma să ne întîlnim – pe Ferero nu l-am găsit. Nu a venit nici în timpul celor două săptămîni, cît am rămas în cetatea filmului, deoarece la reîntoarcerea cu automobilul de la serbarea indiană din Santa Fe a întîlnit pe drum o mașină care mergea mai mult în zigzag decît drept fiindcă șoferul era beat. Șoferul taxiului cu care Ferero se reîntorcea a avut totuși destulă dexteritate ca să oprească mașina sa 10 cm. distanță de cealaltă. În fața pericolului iminent, inima lui Ferero s-a oprit și astfel părinții săi celebri au pierdut pe unicul fecior mult iubit, care poate, ar fi întrecut gloria lor. Zile în șir ziarele au comentat cele două accidente atît de stranii prin ocurența lor. Una din piesele lui Ferero, găsită între manuscrisele sale, a fost jucată de soții Pitoef timp de un an și jumătate pe scena teatrului lor de la Paris.

La reîntoarcerea de la Los Angeles la Chicago m-am oprit pentru o zi la Santa Fe pentru a admira și eu peisajul așezărilor indiene și spaniole dar fără să aflu despre sfîrșitul tragic al lui Ferero, despre care, în schimb, am aflat la Chicago. De aci însă nu am mai plecat la Universitatea Columbia din New York, ci am solicitat Fundației Rockefeller favoarea de a studia în cursul ultimei luni din trimestrul de vară, septembrie, cu profesorul William McDougall de la Universitatea Duke din California de Nord. El era autorul primului manual de psihologie socială, care a deschis un drum nou în această disciplină. Ultima sa lucrare, *Energiiile omului*, era apoi la ora aceea cea mai bună introducere în psihologia persoanei, care a devenit acum domeniul meu de specializare. Cu cărțile sale învățasem la Cluj și limba engleză.

Am sosit la Departamentul de Psihologie al acestei frumoase universități la orele 11 dimineața, după cursul profesorului, conform indicației secretarei sale, care i-a anunțat vizita mea. În momentul cînd m-am îndreptat spre biroul secretarei, pentru a o ruga să anunțe vizita mea, am trecut prin fața biroului său. Ușa era deschisă și la birou am putut zări figura de lord englez a renumitului profesor. În clipa cînd m-am prezentat secretarei a sosit însă și el.

– Domnul Mărgineanu? – a întrebat el îndreptîndu-se spre mine.

– Da, domnule profesor, am răspuns eu.

Mi-a strâns mâna, urîndu-mi bun venit, iar după aceea m-a cuprins cu ambele mâini, trăgându-mă spre fereastră ca să-mi vadă figura mai bine.

– Nu arată rău nici țăranii de la Dunăre, a spus el rîzînd. Dacă ai citit lucrare mea, *Este America coaptă pentru democrație*, atunci pricepi la ce mă refer, a adăugat.

Cartea respectivă cuprindea conferințele sale la *Fundația Lowel* din Boston, în care el a susținut interpretarea neodarwinistă a naturii umane, care punea un accent destul de mare pe ereditate, atribuind un rol important și rasei. După cercetările sale asupra eredității procesului de învățare de la Universitatea Duke, profesorul McDougall și-a dat seama că adevărul era de partea lui Pavlov și a colaboratorilor săi, care susțineau numai ereditatea reflexelor dobîndite asupra cărora cultura își punea amprente. În consecință, regreta concluziunile din sus-numita carte, care a provocat o furtună de proteste în presa americană, care pleda pentru precumpănirea mediului cultural, în virtutea căreia America spera să obțină o națiune din amestecul raselor europene.

La Congresul Internațional de Biologie din 1922 de la Universitatea Cambridge din Anglia a fost o discuție aprinsă asupra cercetărilor tînărului docent Kammerer de la Viena, care se alătura concluziunilor lui Pavlov, susținînd și el ereditatea caracterelor dobîndite. Profesorul Bastian de la Cambridge îl invitase în prealabil să repete cercetările în laboratorul său, unde concluziunile nu au putut fi confirmate. În cursul dezbaterilor de la congres Kammerer a susținut totuși concluziunile cercetărilor mai numeroase de la Viena.

– Dumneata umbli cu minciuni, domnule Kammerer, a replicat Bastian, intrigat de faptul că tînărul docent nu considera definitive concluziunile din laboratorul său.

Sub presiunea penibilă a acestei insulte, docentul a părăsit ședința, reîntorcîndu-se la hotel, unde s-a sinucis, lăsînd o scrisoare de susținere a bunei sale credințe.

Drama sa a făcut, cum era de așteptat, o profundă impresie și astfel în cursul ultimei ședințe Pavlov și McDougall au anunțat intenția lor de a lămuri controversa dintre teza lamarckistă, promovată de Pavlov și Kammerer, și cea neodarwinistă, susținută de McDougall. Cercetările sale experimentale de la Duke au confirmat însă teza lamarckistă a lui Pavlov și au infirmat teza neodarwinistă, al cărei purtător de cuvînt a devenit Thomas Hunt Morgan, fondatorul geneticii experimentale, care a adus contribuțiile cele mai fundamentale asupra structurii cromozomilor, pentru care a fost distins cu premiul Nobel.

Intrigat de concluziunile cercetătorilor lui McDougall pentru lămurirea divergenței a venit la Universitatea Duke atît profesorul Morgan de la Pasadena, cît și profesorul Crew de la Cambridge, urmașul lui Bastian la direcția Institutului de Biologie de la această universitate.

Experții metodologiei metrice au atribuit divergența de concluzii selecției, care a intervenit la alegerea întîmplătoare a șoarecilor în cursul celor 30 de generații, cînd reținut era numai primul născut, iar ceilalți uciși fiindcă altfel după 30 de generații s-ar fi ajuns la milioane de șoareci. De aceea s-a propus repetarea cercetărilor cu un număr mai mare de șoareci pentru ca efectele hazardului să fie înlăturate.

Cercetarea asupra unui colectiv și mai mare de șoareci era foarte anevoioasă și de aceea problema mediului sau eredității a putut fi mai satisfăcător rezolvată cu cercetările lui Watson și Crick asupra structurii biochimice a genelor, efectuate ulterior la Universitatea din Cambridge, pentru care autorii au luat și ei premiul Nobel. Cercetările de la Duke au confirmat teza lamarckistă, pe care acelea de la Cambridge au infirmat-o.

Universitatea Duke, clădită de regele tutunului, era în afla orașului Durham, crescut în jurul fabricilor sale și anume într-o pădure așezată după un deal la o distanță de aproximativ 5 kilometri. La o egală distanță de Palo Alto era așezată și Universitatea Stanford din California, construită în stil spaniol, potrivit pentru soarele arzător din cursul zilei. Universitatea Duke era clădită în stilul gotic al universităților engleze. Cele două universități erau unanim socotite drept cele mai frumoase din lume.

Majoritatea studenților locuiau în căminele din *Campus*. Cum însă noua universitate a atras,

datorită profesorilor ei străluciți, studenți din întreaga America – între care era și viitorul președinte Nixon, venit din California – o parte din ei locuiau și în Durham. În vechiul Colegiu din Durham, construit tot de Duke la marginea orașului, locuia și McDougall, dar plăcerea lui era să parcurgă dimineața cei 5 km pe jos, nu cu autobuzul sau cu automobilul său. După invitația de a participa soția mea și eu la excursiile sale de duminică cu o bună parte din colegii săi – când s-a convins ce excursionist pasionat eram și eu – am primit a doua invitație de a-l însoți în fiecare dimineață în drumul său spre universitate. Miercuri apoi eram oaspetele său la masa comună de la Clubul Universității cu toți colaboratorii săi. În același timp, soția mea și eu eram de două ori pe săptămână invitații săi la cina, pe care o luam în vechea clădire a Colegiului, deoarece familia sa rămăsese în Anglia. Colegii mei Adams și Zener – care au studiat cu Koehler și Lewin la Berlin – urmau exemplul dascălului și ne invitau și ei. La fel ne-am bucurat de atenția deosebită a profesorului de psihopatologie Lundholm, în casa căruia am cunoscut și pe profesorul Koch, redactorul de mai târziu al celor șase volume masive asupra evoluției psihologiei ca știință, care atunci predă psihologia clinică la facultatea de medicină.

La una din ședințele clubului psihologic McDougall m-a invitat să repet expunerea mea de la Universitatea Stanford asupra psihologiei europene și americane, pe care a apreciat-o în mod deosebit, propunându-mi să o dezvolt într-o carte, pe care să o predau apoi ca profesor la Duke, ținând în plus și un curs despre psihologia persoanei. Ulterior a comentat favorabil și încercarea mea critică asupra teoriei lui Lewin despre generalitatea legilor psihologice. Alături de metodologia metrică, susținea și necesitatea celei logice, fără de care o cunoaștere a naturii și conduitei umane nu-i apărea posibilă. De aceea dorea ca metodologia logică din psihologia germană să fie introdusă și în psihologia americană.

Cu aceeași largă înțelegere asupra psihologiei persoanei din Germania, a făcut după un an toate eforturile posibile pentru numirea lui William Stern ca profesor la Universitatea Duke, despre care am scris cu ocazia conturării operei și personalității dascălului meu de la Hamburg.

La Duke aveau loc și cercetările profesorului Rhine asupra telepatiei, care au fost extinse ulterior la toate fenomenele metapsihice. De existența acestor procese – însă oculte – McDougall nu era convins cu toate că fusese și președinte al Societății Regale din Anglia pentru Cercetarea fenomenelor metapsihice. Era însă de părere că nu s-a făcut convenita probă experimentală care să le confirme. De aceea singura atitudine științifică era cea de neutralitate pînă la lămurirea pe cale experimentală. Rhine făcuse dovada fenomenelor de telepatie la distanțe de zeci de kilometri, iar ulterior a organizat și o societate, care se îngrijea de publicarea unei reviste și a monografiilor de specialitate, ajungînd la un renume internațional. McDougall nu era însă complet convins nici de concluziunile sale.

– Sînt prea multe doctorate în familia sa, mi-a spus el. În adevăr, Rhine avea trei doctorate, iar soția sa două, fiind amîndoi și două firi ciudate, cu relații sociale foarte limitate.

Datorez totuși profesorului Rhine introducerea mea în tehnica hipnotismului, în care era un adevărat maestru. Poate și din cauza privirii sale stranie, care impresiona în mod deosebit.

La McDougall a venit în timpul șederii sale la Harvard și Houdini, celebrul scamator, care se ocupa și el cu fenomenele metapsihice, susținînd însă că demonstrațiile sale sînt bazate numai pe secrete tehnice, nu pe intervenția unor spirite oculte.

De la McDougall am învățat nu numai orientarea psihologiei spre studiul persoanei, ci și larga sa înțelegere asupra tuturor preocupărilor de cunoaștere a naturii și conduitei umane, fără idei preconcepute în favoarea tezelor unilaterale.

La una din mesele de la Casa Universității am cunoscut chiar și pe fondatorul Colegiului și al Universității. Visul său a fost să studieze și el la Universitate, dar fiind copil sărac nu a putut termina decît școala primară de patru ani. În schimb, a adunat milioane grele, cu care a clădit universitatea, ca să împlinească alții visul său din copilărie. Lua însă o dată la săptămână și el masa la Clubul Universității, variînd de fiecare dată, partenerii de masă, pe care dorea să-i cunoască. Pentru educația unicului său nepoțel a adus pe domnișoara Reichenberg, care avea o licență în psihologia copilului cu Bühler la Universitatea din Viena. Distinsa psihologă participa în mod regulat și la ședințele Clubului

Psihologiei, iar ulterior a trecut lectoră la Universitate. De la ea am aflat și despre viața simplă și cumpătată a marelui industriaș în somptuoasa sa vilă din apropierea orașului.

Din Durham am plecat în dimineața unei zile de octombrie foarte calde, dar în după masa zilei am pus haina; la Washington am adăugat puloverul, iar la New York am găsit zăpadă și am răcit cu toate că în cele din urmă îmbrăcasem și paltonul. Cu aceste diferențe dintre temperatura de vară și cea de iarnă nu mă obișnuisem.

Universitatea din Columbia

Universitatea din Columbia avea în vremea aceea 36.000 studenți. Azi are peste 60.000. A fost – și este – cea mai mare universitate din SUA. Împlinirea superlativului, *the greatest of the world* – cea mai mare din lume – era de altfel nu numai obsesia rectorului Butler de la Columbia – fost profesor de filosofie la aceeași universitate – ci și obsesia întregii Americi.

Pe lângă cele patru facultăți obișnuite din Europa – Litere, Științe, Drept și Medicină – Columbia mai avea și Științele economice, Politehnica, Școala de Belearte și Conservatorul de Muzică și Artă dramatică. Ea cuprindea, de fapt, întreg învățământul superior.

Foarte mare era, desigur, și corpul didactic. La 20 studenți avea – și are – un profesor.

Visul rectorului Butler a fost să întrecă nu numai Universitatea din Chicago, ci și vechile universități Harvard și Yale. Cantitativ a reușit, calitativ nu. Marea lui durere a fost că Universitatea Columbia nu a dat nici un președinte al SUA. Harvard a dat trei. Visul său a fost să ajungă el însuși președinte, dar acest noroc a revenit generalului Eisenhower, care pentru suprema poziție de conducător al Statelor Unite, la titlul de fost comandant suprem al armatei americane din cel de al doilea război mondial a trebuit să adauge și pe acela de fost rector al unei mari universități. Prestigiul poziției din urmă este de altfel așa de mare încât rectorul unei mari universități nu poate ocupa poziția de ministru, ci numai pe aceea de președinte al Statelor Unite ori ale Curții Supreme de Justiție, cum a fost cazul bătrînului Taft, care a fost rector al Universității Yale, președinte al Statelor Unite și președinte al Curții supreme de Justiție, avînd astfel toate cele trei înalte poziții din ierarhia americană.

Specialiști în psihologia persoanei la Columbia erau Gardner Murphy de la Departamentul de Psihologie, Percival Symonds și Godwin Watson de la Colegiul Pedagogic – Teachers College. Autoritatea supremă în psihologia educației era însă profesorul E. L. Thorndicke. Aproximativ la fel de cunoscut era profesorul Woodworth de la Departamentul de Psihologie. Apoi, bineînțeles, profesorul John Dewey de la Filosofie, care era nu numai autoritatea cea mai mare în filosofia americană de la acea oră, ci și o autoritate mondială în educație, principiile sale de școală socială a muncii fiind aplicate în lumea întreagă.

Gardner Murphy – la fel de tânăr, ca și Allport, anume de 36 ani – publicase nu numai cel mai bun tratat de psihologie socială experimentală în colaborare cu soția sa și cu Newcomb, un tânăr colaborator – ci și *Approaches to personality – Încercări asupra psihologiei persoanei* – în care analiza cu multă competență psihanaliza lui Freud, psihologia analitică a lui Jung, psihologia individuală a lui Adler, psihologia conduitei a lui Janet, biotipologia lui Kretschmer, psiho-biologia lui Adolph Meyer și elevii săi Sullivan și Plant etc. Avea și el studii în Europa, dar de durată mai scurtă, însă stăpînea atît limba germană, cît și pe cea franceză, lucru destul de rar în SUA. Symonds și Watson, de pildă, valorifică în lucrările lor numai bibliografia în limba engleză, iar psihologia germană și franceză o cunoșteau numai din traduceri, foarte puține și ele. La cîțiva ani după tratatul de

psihologie a persoanei a lui Allport, Murphy publică și el tratatul său, care s-a bucurat de mai multe ediții. Tratatul său aducea sinteza psihologiei americane din acest important domeniu. Acela al lui Allport aducea sinteza psihologiei americane și a celei germane.

Symonds publicase cu un an înainte un foarte bun tratat de psihodiagnostic, *Diagnosing human conduct and personality*, acordând precădere metodelor behavioriste americane. De aceea Allport îi făcuse o recenzie foarte aspră. După ce l-am cunoscut pe Symonds mi-am dat însă imediat seama că în ceea ce privește propria lor personalitate, ei se aseamănă foarte mult, fiind oameni foarte cumsecade și firi nespuse de fine amândoi. I-am scris lui Allport despre această asemănare, iar la două luni când Symonds a plecat la un simpozion la Boston am insistat să facă o vizită lui Allport pentru ca să se cunoască.

– Pot să intru deoarece pe mine mă cheamă Symonds, a rostit el după ce a deschis ușa.

– Dacă aveți curajul, atunci da, deoarece pe mine mă cheamă Allport.

După această cunoștință au devenit foarte buni prieteni. Nu e mai puțin adevărat că după aceea Symonds a acordat o atenție mai mare bibliografiei europene, așa cum arată ultimele sale lucrări de psihodiagnostic, în care introduce nu numai psihanaliza, ci și explorarea persoanei după testele cu pete de cerneală ale lui Rorschach, completate ulterior de acelea ale lui Murray și ale lui Rosenzweig.

Watson a publicat o lucrare asupra „frumuseții” de minte și conduită a omului – *fairmindedness*. Era foarte iubit de studenți nu numai pentru manierele sale alese – pe care le aveau în egală măsură și Murphy și Symonds – ci și pentru ideile sale de stînga. În 1936 a condus un grup de profesori universitari din SUA în URSS, care au ținut apoi să vadă și patria noastră, așteptați fiind de Comarnescu și mine la București, așa cum am arătat deja.

Cu stagiul de la Columbia îmi încheiam studiile teoretice și astfel în cele opt luni din 1934 urma să fac și o cercetare experimentală. Înainte de a proceda la această cercetare am socotit însă necesar să încerc o sinteză a studiilor teoretice, pe care să o supun profesorilor cu care am studiat pentru a avea avizul lor critic. De aceea în primele două luni petrecute la Columbia am elaborat acest studiu, *Personality – its dimensions, Persoana – dimensiunile ei*, care cuprinde 117 pagini și este, de fapt, nucleul pe care ulterior l-am dezvoltat în *Psihologia persoanei*. Asupra problemelor tratate și a structurii lor m-am consultat în continuu cu Murphy, Symonds și Watson, care mi-au arătat foarte multă sollicitudine deoarece era o modalitate și pentru ei de a-și apropia psihologia germană și franceză. Răspunderea redactării mi-a revenit însă numai mie, ajutat de secretara lui Watson, care a avut bunăvoința de a transcrie textul la mașină, făcînd cuvenitele corecturi de limbă. Licențiată în psihologie era și ea. (Fundația Rockefeller, la propunerea directorului Stacy May, a ținut imediat să onoreze foarte generos munca ei). Am trimis apoi lucrarea lui Allport, Roback și Cantril la Harvard, lui Harshorne și May la Yale, lui Thurstone la Chicago și lui McDougall la Duke. Alte exemplare le-am dat lui Murphy și Watson. Unul a revenit lui Stacy May, iar ultimul l-am păstrat pentru a-mi nota observațiile lor critice.

– Ai dat și profesorului Thorndicke un exemplar? – m-a întrebat bunul meu director Stacy May, pe care în timpul cât am stat la Columbia îl vedeam de două ori la lună, îndrumările sale fiindu-mi foarte utile.

– Nu, am răspuns eu jenat. Timpul d-sale e prea scump – am adăugat – și nu am îndrăznit să-l deranjez.

– Dar ți-am spus de la început că un bursier al Fundației are toate ușile deschise, a replicat el.

A cerut imediat secretarei sale să-i facă legătura cu profesorul Thorndicke, pe care l-a rugat să aibă bunăvoința de a-mi citi manuscrisul.

– Profesorul Thorndicke îmi spune că a așteptat manuscrisul d-tale, fiind curios să vadă o interpretare europeană, a spus May. De aceea s-ar fi supărat dacă l-ai fi ocolit, a ținut el să adauge.

Adevărul era că pe profesorul Thorndicke am încercat să-l ocolesc deoarece șapte pagini din

lucrarea mea conțineau o critică a teoriei sale asupra conduitei umane, concepută ca o structură de „elemente“ sau „unități simple“, cum le numea el. Soția mea – care se ocupa acum și ea de psihologie – a fost speriată de această critică.

– Dar profesorul Thorndicke – a spus ea – aci la Columbia și chiar în SUA este „Dumnezeu“ în psihologia educației. Cum te iei atunci cu el la harță?

– Dar nu pot nici eu ascunde convingerile mele. Critica teoriei sale o să-i placă apoi lui Allport, am răspuns eu.

– Totuși, gîndește bine...

– Thorndicke fiind așa de ocupat, nici nu îndrăznesc de altfel să-l deranjez cu lectura lucrării mele, am replicat eu.

Gîndul acesta mi-a fost, dar timpul a curs altfel, și soția mea era foarte neliniștită. În dimineața zilei următoare am prezentat lucrarea secretarei profesorului Thorndicke, lăsîndu-i adresa mea de acasă pentru a fi chemat să o discutăm după lectura ei, care în cazul celorlalți profesori a durat o săptămîină și chiar două. Sîmbăta dimineața soția mea a venit la biblioteca Universității – unde știa că sînt – fluturînd veselă o scrisoare, în momentul cînd s-a apropiat de mine. Era de la profesorul Thorndicke.

„Am citit manuscrisul d-tale cu interes și profit. Dacă dorești să mă vezi pentru a-l discuta în întregime, sugerez luni, 22 ian., orele 9, eventual 10 sau 11, după care este mai potrivit pentru dumneata“.

Profesorul Thorndicke citise lucrarea în două zile. Colegii săi mai tineri au avut nevoie de o săptămîină sau două.

Luni dimineața la orele nouă am fost la biroul său, iar secretara avea dispoziție să fiu introdus imediat. Dascălul – care era un mare fumător, deși altfel a fost firea cea mai cumpătată atunci cînd era vorba de mîncare sau băutura – a scos din birou două pachete de țigări, împărțindu-le unul mie și altul lui. A luat apoi manuscrisul, care avea notate observații scrise, aproape pe fiecare pagină. „Corect“... „Bine“... „Nu cred“... „Greșit“... „Foarte bine“ etc. Urma apoi argumentarea succintă, pe care mi-o explica verbal în modul cel mai detaliat și aprofundat.

La prima din cele șapte pagini de critică a teoriei sale a fost scris: „Sînt de acord, dar sînt prea bătrîn ca să mai îndrept lucrurile. Faceți-o, tinerii“.

Adevărul era că profesorul la acea oră avea numai 56 ani cu toate că era un savant cu reputație mondială bine stabilită.

Discuția a durat pînă la ora 12, cînd am fost invitatul său la masă în restaurantul universității.

– Îmi pare foarte bine – mi-a spus el în timpul mesei – că ai înțeles universitatea americană, în care discutăm liber și deschis orice idee. Numai așa se poate face știință. William James – profesorul cu care și-a susținut doctoratul – își lua de obicei concediul numai din doi în doi ani ca să poată rămîne șase luni în Europa, la Paris în special, fiind bun prieten cu E. Bergson. Suplinitorul său la catedră în acest timp era profesorul Parker, elevul său. O dată însă Parker a fost bolnav și a trebuit să lase suplinirea catedrei profesorului Royce, care avea idei opuse lui James, fiind hegelian, nu pragmatist. Concediul de la Paris lui James nu i-a priit deoarece se gîndea cu îngrijorare la studenții săi, lăsați victime ideilor lui Royce. La reîntoarcerea sa la catedră studenții i-au dat însă la examen cele mai bune răspunsuri. Firește, așa cum le dorea el, adică după principiul «Fii tu însuți». Întîmplarea lui James a devenit tradiție în universitatea americană. Am de gînd de altfel să-l trimit pe asistentul meu să asiste timp de o lună sau două la cursurile și seminariile profesorului Allport ca să-i cunoască mai îndeaproape ideile. Am să propun și profesorului Allport să trimită la noi pe asistentul său. Adevărul poate fi descoperit și elaborat numai pe această cale a discuției libere. Cu atît mai bine dacă discuția este și în contradictoriu.

– Nu cred – a spus el în continuare – că McDougall are dreptate cu noile sale cercetări asupra moștenirii caracterelor dobîndite. Undeva trebuie să fie o greșeală în cercetările sale. Admir însă curajul său de a accepta în virtutea noilor cercetări teza opusă. În fond, ideile nu aparțin omului de știință, ci

fenomenelor. Omul de știință este doar regizorul care știe să pună faptele să vorbească.

Thorndicke și McDougall rămân astfel oamenii cei mai obiectivi și dornici de progres științific, dar, desigur, pe temei de cercetare serioasă și asiduă, controlată experimental, metric și logic. Observațiile lor critice mi-au fost cele mai utile.

Împreună cu Terman ei au fost principalii exponenți ai tezei că ereditatea precumpănește în cazul inteligenței și aptitudinilor.

– Dreptate avea și Thorndicke – spune Roback în *Istoria psihologiei americane* – deoarece erau trei frați, profesori universitari cu toții. Cei trei frați – adaugă Roback – au avut cinci urmași, care au ajuns și ei profesori universitari. Fiul psihologului, Robert, a fost chiar profesor de psihologie, ca și tatăl său, dar la altă universitate ca să nu se spună că s-a bucurat de sprijinul părintelui său.

În lucrările sale din urmă, în *Fundamentele învățării* în special părăsește concepția oarecum „atomistă“ a „unităților simple“ primare și evoluează spre o interpretare structuralistă. Cu vremea a ținut pasul pînă la etatea patriarhală de 80 de ani cînd a murit.

La New York am rămas o lună și în trimestrul ianuarie-martie pentru a da o raită și la Harvard și Yale ca să discut ideile din manuscris cu Allport, Roback și Cantril la Harvard, pe de o parte, cu Hartshorne, May și Dorothy Thomas – căreia May i-a dat manuscrisul meu – la Yale, pe de altă parte. La Harvard discuția a fost cu toți dascălii împreună. La discuțiile cu May a participat și Dorothy. Cu Hartshorne însă convorbirea a fost numai cu el deoarece Facultatea de Teologie – Divinity School – era departe de *Institutul de Relații Umane* unde lucrau May și Thomas. Hartshorne a stăruit în apărarea teoriei lui Thorndicke asupra „unităților simple“ și astfel „elementare“ ale conduitei. După ce i-am povestit simpatia cu care Thorndicke a primit obiecțiile din lucrarea mea, a devenit și el mai receptiv față de accentul pe „unitatea“ din „multiplicitatea“ actelor de conduită a persoanei.

Lețiile lui Woodworth și ale lui Dewey au fost o încîntare dar, prins cu lucrarea mea, am putut participa numai la un număr restrîns din ele. Întrucît studenții le prețuiau foarte mult – și astfel afluența lor la cursurile celor doi dascăli era foarte mare – rectorul Butler i-a rugat să rămînă la catedră pînă la 80 ani. După doi ani Woodworth a revenit, la cererea studenților și a continuat lecțiile sale neîntrecute asupra psihologiei experimentale și a principalelor curente din psihologia teoretică pînă la 84 ani. Dewey s-a retras de la catedră numai la 90 ani. Aceasta nu însemna că alți profesori nu erau pensionați la 60 ani! Universitatea fiind particulară, conducerea ei își îngăduia să judece profesorii numai după valoare, nu și după vîrstă.

La cererea profesorului Murphy am repetat expunerea mea asupra psihologiei europene și americane în cadrul Clubului Psihologic de la Columbia. La ședințe și la discuții au participat și profesorii Symonds și Watson de la *Teachers College*, precum și Thorndicke, care a aflat despre expunere de la asistentul său Lorge, Murphy, de asemenea, a invitat pe Jack Dunlap, profesor de psihologie matematică la Universitatea Fordham, care se afla tot la New York, a treia universitate fiind aceea a orașului New York –The City University of New York. Populația acestei metropole cosmopolite se apropia de altfel de aceea a României. Discuțiile au fost pline de sugestii utile.

A doua zi am fost chemat prin Lorge la biroul lui Thorndicke.

– Nu cunoaștem îndeajuns psihologia germană și franceză – mi-a spus el – deoarece studenții noștri nu citesc aceste limbi. Colegul meu Woodworth apoi este foarte bătrîn și azi mîine nu va mai putea ține lecțiile sale asupra curenților principale din psihologie, care sînt cu precădere europene. Am aflat de la Lorge că ai scris o carte despre psihologia germană și alta despre cea franceză. Nu crezi că ar fi mai util ca aceste curente europene să fie expuse sistematic și regulat studenților noștri chiar de un om cu studii în aceste țări? Psihologia persoanei, cu care te ocupi, nu poate fi nici ea înțeleasă fără lămurirea adecvată a diferitelor curente psihologice, generate chiar de interpretarea structurii ei?

Am comunicat distinsului dascăl că deocamdată urmează să fac o cercetare experimentală cu Thurstone sau Allport, timp în care mă voi gîndi cu seriozitatea cuvenită la propunerea sa, care – desigur – mă onorează în modul cel mai deosebit. Nu i-am ascuns însă faptul că o propunere similară

mi-a fost făcută și de McDougall.

– Pentru studenții noștri ar fi un câștig și în acest caz deoarece cursurile vor apare în limba engleză, a adăugat el.

O prietenie strânsă am legat cu profesorul Gardner Murphy, cu care am ulterior un bogat schimb de scrisori, cerînd aviz reciproc asupra lucrărilor noastre. Redau două fragmente.

„Am dorit foarte mult să am șansa de a discuta cu d-ta din nou întreaga problemă a analizei factoriale și a metodelor statistice în general, cu privire specială la psihologia persoanei. Am, de asemenea, un manuscris de aproximativ 80 pagini pe care aș dori să-l citești. Te rog trimite-mi un rînd și spune-mi cu ce te ocupi acum și dacă ai timp să citești unele materiale ale mele. Sînt foarte nesigur asupra ideilor mele și nedornic de a le publica încă pentru multă vreme... Am apreciat foarte mult șansa de a discuta cu d-ta și sper că nu vei pierde interesul în variatele eforturi americane în domeniul psihologiei persoanei“ (10.X.1935).

„Sînt așa de încîntat și mulțumit să aflu (notă: de la Allport) că ți-ai reluat activitatea. Sînt bucuros că poți aduce o contribuție la viața țării dtale. Îmi reamintesc așa de mult viul d-tale interes științific și devotamentul pentru cercetarea științifică, pe care ai dovedit-o cînd am avut privilegiul de a te cunoaște“ (12.IX.1966).

Pentru lucrările sale a fost distins cu Medalia de Aur a Universității Columbia, fiind ales ulterior și membru al Academiei de Științe a USA din Washington. În 1947 a fost consilierul guvernului indian pentru probleme de educație și cercetare științifică, iar la reîntoarcere a fost invitat să vorbească la Universitatea din Moscova. De onoruri similare s-a bucurat, desigur, și profesorul Thorndicke și unul din frații săi, profesor de *Istoria Renașterii* la aceeași universitate, cu lucrări traduse în mai multe limbi.

Din nou la Universitatea din Chicago

La început am avut de gînd ca cercetarea experimentală să o fac în colaborare cu profesorul Allport, care dorea să continue investigația sa asupra temperamentului din lucrarea *Studii expresive*, publicată în colaborare cu Ph. Vernon, tot bursier al Fundației Rockefeller, ulterior profesor la Universitatea din Cambridge și apoi la Londra. Mă atrăgeau însă și cercetările sociale. Precum mă interesau studiile sale de analiză factorială asupra inteligenței și aptitudinilor, cu care ocazie ținea și discuții la masa rotundă – round table discussion – despre teoria și metodologia analizei factoriale, la care aveau acces numai colaboratorii săi și un număr restrîns de profesori universitari de la alte universități. Invitația sa era la fel de binevoitoare. Profesorul Thorndicke îmi recomandase și el adîncirea analizei factoriale, în care-și punea foarte mari speranțe, fiind – după judecata sa – metodologia cea mai exactă pentru stabilirea relațiilor dintre „întreg“ și „părțile“ – care este problema crucială a științei. Profesorul Goangă, pe de altă parte, socotea că introducerea metodologiei atitudinilor sociale în patria noastră este mai importantă și mai utilă.

În total Thurstone și colaboratorii săi au elaborat și etalonat 31 scări de examinare a atitudinilor sociale față de naționalism - internaționalism, liberalism - socialism, tradiție - progres, prohibiția băuturilor alcoolice – libera lor vînzare, teism – ateism etc. Imediat după sosirea mea, am mers la biroul său să stabilesc obiectul cercetării mele.

– Nu mai e cazul să ne batem capul cu alegerea obiectului, deoarece profesorul Ogburn – consilierul președintelui Roosevelt și președintele *Comitetului de Transformări Sociale* al Casei Albe mi-a comunicat dorința președintelui Roosevelt de a face o tatonare discretă în 5-6 universități asupra

atitudinii tineretului academic față de noua sa politică – *The New Deal*. Dacă ești de acord, te iau colaboratorul meu la această cercetare pentru care ești omul cel mai potrivit deoarece nu poți fi acuzat de sentimente subiective față de un partid sau altul. Cercetarea va fi subvenționată chiar din fondurile guvernului acordate universității noastre.

Cum cercetarea era foarte urgentă a doua zi profesorul Thurstone, Gulliksen și eu am întocmit o listă de 50 păreri posibile asupra noii politici a lui Roosevelt. Opiniile mergeau de la cele mai favorabile politici ale sale pînă la cele mai defavorabile, majoritatea fiind reprezentată de părerile mijlocii. Am dat această listă celorlalți colaboratori ai săi în cercetarea de analiză factorială a inteligenței și aptitudinilor, precum și tinerilor profesori de sociologie – Blumer, Wirth și Cotrell – cu care mă împrietenisem în vara trecută. Profesorii Ogburn, Park, Burgess și Faris au avut și ei bunăvoința de a citi lista și de a adăuga alte întrebări posibile. Am făcut astfel o nouă selecție de 50 întrebări, care interveneau în propunerile tuturor și apoi am adus-o tînărului – dar și strălucitului – profesor Harold Laswell de la Departamentul de Știință Politică, autorul cunoscutei cărți despre psihopatologia politică, pentru a-și da și el părerea sa. Dînsul a supus lista și atenției profesorului Charles Merriam, suprema autoritate în politologie la ora aceea, fost consilier al președinților Theodor Roosevelt și Woodrow Wilson. După consultarea lor am întocmit a treia listă de 50 de păreri, pe care le-am supus studenților de la psihologie, sociologie, economie și politologie pentru a ne da și ei părerile lor. În total am adunat peste 500 păreri din care Thurstone și eu am ales 200 care ni s-au părut cele mai clare, precise și lipsite de ambiguitate, deci conforme discursului cartezian, la care el ținea atît de mult.

Am scris fiecare părere pe un carton separat și am solicitat 50 profesori și cercetători plus 150 studenți să clasifice întrebările în 11 clase. Clasa întâi cuprindea părerile cele mai opuse noii politici a lui Roosevelt, iar clasa a 11-a părerile cele mai favorabile. Atitudinile intermediare apăreau în clasele II-X.

În virtutea acestei clasificări am reținut numai opiniile care au fost distribuite în o singură clasă în proporție de cel puțin 51%, restul de 49% fiind împărțite simetric în cele două clase vecine. Restul părerilor, care au fost repartizate în clase disparate au fost considerate ambigue și, în consecință, eliminate. Am construit, de asemenea, curba de variație a opiniilor, pentru a verifica dacă ea se conformează distribuției gaussiene și am eliminat opiniile care nu respectau această distribuție.

Am calculat apoi media și variația medie a fiecărei opinii în parte și în final am reținut 28 de păreri care aveau cea mai mică variație medie. Ele erau repartizate în proporție de 67% la o singură clasă, restul de 33% grupîndu-se simetric în clasele vecine.

Testul cu cele 28 de atitudini posibile față de politica nouă a lui Roosevelt a fost distribuit la 3000 de profesori, asistenți, cercetători și studenți în științe sociale de la Universitatea din Chicago, Columbia, Yale, Duke, Stanford, Wisconsin și Minnesota. În distribuirea și colectarea lor am fost ajutat de profesorii pe care i-am cunoscut la aceste universități.

Expunerea detaliată a tehnicii de măsurare a opiniei publice apare într-un articol al meu din *Revista de Psihologie* din 1935, precum și în lucrarea profesorului A. Chircev, *Măsurarea atitudinilor sociale*, cu care și-a susținut examenul de doctorat.

Institutele de opinie publică au la bază aceeași tehnică.

Am calculat și coeficienții de validitate ai examinării. Coeficienții de fidelitate au fost calculați numai asupra a două sute de studenți de la Universitatea din Chicago, care au fost reexaminați la interval de o lună cu același test.

În concluzie, am arătat atît media curbei de variație a opiniilor pe populația examinată, cît și distribuția variației medii, cu indicarea coeficienților de validitate și fidelitate ai diverselor opinii. În total 63% din cei examinați au fost pentru noua politică a președintelui, iar 37% împotriva. Au fost și mici diferențe între universități. Universitatea Harvard, de pildă, a fost mai favorabilă politicii lui Roosevelt deoarece președintele era un elev al ei. În schimb, universitatea Yale a avut o rezervă mai mare. Ea avea simpatii mai deosebite pentru Partidul Republican, deoarece profesorul Taft a fost nu

numai rectorul ei, ci și președintele Statelor Unite, precum și președintele Curții Supreme de Justiție, ocupînd astfel toate cele trei magistraturi înalte ale țării.

Surpriza a fost că fiul mai tînăr al președintelui, student al lui Hadley Cantril la Harvard, nu a fost de acord cu trei din cele 14 opinii favorabile politicii tatălui său, dar a fost de acord cu două opinii contrare. Am și acum testul semnat de el, asupra căruia, bineînțeles, am păstrat cel mai deplin secret deoarece ziarele americane, indiscrete cum sînt, nu ar mai fi conținut să facă caz de atitudinea sa parțial potrivnică tatălui său.

Cea mai mare surpriză a fost însă că la sfîrșit, în momentul cînd profesorul Ogburn a prezentat președintelui referatul profesorului Thurstone, însuși Roosevelt se gîndea să-și schimbe politica sa „experimentală” – cum o numea el – în 7 din cele 28 de puncte, așa cum profesorul Ogburn ne-a relatat la reîntoarcerea sa.

Am înțeles astfel mai bine democrația americană, care nu se conducea atît după ideologia din trecut a partidului, ci după opinia publică a prezentului, față de care oamenii politici erau foarte sensibili. De aceea ei nu ezitau să-și schimbe judecățile lor după acelea ale publicului. Aceeași atitudine „populistă” era vădită și în cazul ziarelor și revistelor, care nu urmăreau atît dirijarea și conducerea opiniei publice, ci depuneau toate eforturile să se conducă ele după judecata publicului.

Pentru a păstra caracterul confidențial al referatului, cercetarea efectuată nu a putut fi dată publicității, dar în bateria de teste noua scară de măsurare a atitudinii față de noua politică apare sub numele profesorului Thurstone și al meu.

În timpul acestei cercetări am urmărit în mod regulat și discuția de la masa rotundă asupra tehnicii de analiză factorială pe care Thurstone o publică apoi în lucrarea sa deschizătoare de drum nou, *Vectorii minții – The Vectors of Mind*. Ceea ce am apreciat în mod cu totul deosebit la profesorul Thurstone este faptul că el nu s-a ghidat numai după criteriile matematice, ci a avut în permanență în vedere și pe cele logice. Din acest motiv se consulta în continuu cu profesorul de logică, Mortimer Adler, eminența cenușie a rectorului Hutchins. La unele din consultările sale cu Adler asupra problemelor de logică din analiza factorială mă lua și pe mine, iar problemele logice mai mărunte le discutam la masa rotundă, pe care uneori le continuam în biroul său. Pentru rezolvarea problemelor de matematică pură ale analizei factoriale consilierul său era un tînăr lector de la Departamentul de matematici, Youtz, detașat pe lîngă el.

Paralel cu elaborarea lucrării de teorie și metodologie a analizei factoriale a avut loc și verificarea practică, prin aplicarea metodei la analiza coeficienților de corelație dintre 50 teste de inteligență și aptitudine verbală, matematică, tehnică și la desen. Rezultatele cercetării fac obiectul lucrării sale, *Primary Mental Abilities – Aptitudinile mintale primare*. Deschizătoare de drum a fost și această lucrare, discutată cu atîta aprindere pînă azi cu toate că de atunci cu trecut mai bine de patru decenii.

Lucrarea mea, *Analiza factorilor psihici*, este rodul muncii din acest seminar.

Peisajul științific, cultural și social-politic al Americii

America trăiește, aș spune, sub semnul a trei „religii”: una a aceea a populației fără studii academice, a doua este ideologia eminentemente științifică și progresistă a universităților și a treia e democrația, care se răsfrînge asupra primelor două, cu care este în strînsă interconexiune.

Sub unghiul religiei propriu-zise, populația Americii trăiește sub imperiul nenumăratelor confesiuni și secte, una dintre ele fiind aceea a „științei creștine”. Aceste confesiuni și secte nu sînt însă

sub semnul disputelor teologice, ci sub semnul înțelegerii etice, care e una singură, cum a spus Shaw. De aci și spiritul de toleranță și înțelegere reciprocă, ce le caracterizează. Tot de aci și spiritul iubirii creștine față de cei năpăstuiți de soartă, care sînt neconținut ajutați prin numeroasele opere de binefacere.

În virtutea aceleiași largi toleranțe izvorîte din numitorul lor comun, care este etica socială, și nu discuția teologică, în bisericile universităților nu slujesc numai exponenții confesiunii ei, care au numărul cel mai mare de studenți, ci și exponenții celorlalte confesiuni și secte, care au și ele studenții lor, oricît de puțini ar fi ei.

În biserica universității au apoi loc și conferințele științifice cu un public numeros, care nu încap în amfiteatrele universității. Conferința profesorului Eddington de la Universitatea Cambridge din Anglia despre *Expansiunea universului* am ascultat-o în biserica Universității din Chicago, peste 3000 de persoane.

Și mai desăvîrșită este înțelegerea reciprocă cu caracter democratic din cadrul dezbaterilor științifice de la universități. Cu spiritul ei pragmatic știința americană de altfel nu a pus accentul pe teoriile care o despart, ci pe metodologia, care o unește. În *Psihologia germană contemporană* am analizat peste 15 școli diferite. America a avut o singură școală, behaviorismul lui Watson. În scurtă vreme și-a pierdut și ea aderenții, majoritatea psihologilor ocupîndu-se cu studiul extrospectiv al conduitei, care se întregea cu studiul introspectiv al conștiinței și inconștientului, promovat de psihologia germană, de psihanaliză mai ales. După venirea lui Hitler la putere au trecut, de altfel, în Statele Unite nu numai exponenții psihanalizei de origine semită, ci și ceilalți cu origine „ariană“, cum se spunea în acele vremuri nenorocite. În virtutea acestei precumpăniri a metodologiei de cercetare empirică a faptelor, America avea numai o diviziune a muncii pe marile probleme, nu și o împărțire a ei pe școli. Școlile psihologice, sociologice, economice și de antropologie social-culturală au fost lăsate în seama Europei, care ulterior – sub amprenta metodologiei americane, pe care a împrumutat-o și ea – au început să dispară în vechiul continent.

Este adevărat că în vremea mea și chiar de atunci încoace metodologia *experimentală*, luată în accepția largă a cuvîntului, a fost întregită numai cu cea *matematică*, care a luat o foarte mare dezvoltare. Pledoaria pentru întregirea ei cu organonul *logic* nu a lipsit însă nici ea, chiar dacă dezvoltarea ei este cu totul insuficientă, așa cum au susținut în ultima vreme nu numai Mortimer Adler în științele sociale în general, ci și Allport și F. Kohn – redactorul celor 6 volume colective asupra evoluției psihologiei ca știință – precum și Sorokin în cele patru volume ale sale despre *Probleme de bază – principii și metode*.

Lucrarea deschizătoare de drum nou, redactată de profesorii Parsons – urmașul lui Sorokin la catedră – și Shills – profesor de sociologie și filosofie a valorilor la Chicago, cu colaborarea profesorilor Tolman, Allport etc. despre *Teoria generală a acțiunii* social-umane și culturale ilustrează aceleași preocupări de înțelegere reciprocă între oamenii de știință. Toleranța dintre preocupările și teoriile opuse a început de altfel cu James însuși, așa cum profesorul Thorndicke a arătat.

Din toate aceste motive interpretările unilaterale, cu caracter dogmatic, sînt în America foarte rare, cauzate fiind mai mult de structura bio-psihică a persoanei, decît de atmosfera socio-culturală a Americii.

Alături de lipsa de dezvoltare cuvenită a organonului logic, știința americană în general, cele social-culturale în special, suferă și de insuficiența dezvoltării *teoretice*, care nu cere numai metodologia logicii, ci și „teoria teoriei“ sau filosofia științei. De aceea T. Parsons crede că sociologia americană are nevoie nu numai de dezvoltarea mai intensă a metodologiei logice, ci și de curajul „marilor teorii“, cum a fost al lui Durkheim, Tonnies, Simmel, Pareto și în special Max Weber, pe care el îl admira atît de mult. Lipsa adîncirii filosofice a teoriilor psihologice o regretă și Allport.

Alături de dezvoltarea și promovarea științei – care a ajuns cea de a doua „religie“ a Americii,

anume religia ei „academică“ – universitățile americane promovează și arta, probă că în o bună parte din cazuri ele au preluat atât beleartele, cât și teatrul, precum și muzica. Muzeele, teatrele, opera și concertele simfonice de la Boston, New York, Philadelphia, Washington, Chicago, San Francisco, Los Angeles etc. ilustrează aceleași preocupări. De aceea Lumea Nouă conduce azi nu numai în cinematograful – această artă promovată de ea – ci și în teatrul, muzica, pictura și sculptura de avangardă. Cetatea cosmopolită din New York e tot mai mult centrul ei. Sculptura atât de românească, dar și de avangardă, a lui Brâncuși a găsit înțelegerea cuvenită tot în Lumea Nouă, așa cum el însuși spune.

Cîteva cuvinte și despre disciplina liber consimțită a democrației americane, bazată pe întregirea reciprocă dintre libertatea individuală și dreptatea socială, cu asigurarea bunăstării materiale și spirituale.

Atîta vreme cît America a fost o țară agricolă și fără frontiere, democrația ei a fost precumpănitor individualistă sau liberală. Așa au văzut-o înaintașii, *forefathers*, și așa a conceput-o și Jefferson, autorul constituției, care pune accentul pe drepturile omului. Înspre sfîrșitul veacului trecut, cînd granițele erau de mult închise, iar America s-a industrializat, Woodrow Wilson a promovat trecerea de la *democrația individuală* la cea *socială*, pe care Fr. D. Roosevelt o continuă și dezvoltă. Pe bază de disciplină liber consimțită s-a făcut și această trecere. Și pe același temei evoluează pînă azi!

De aceea, „cheia de boltă“ a democrației americane, care face cu puțință ordinea socială liber și chiar cu drag consimțită, este mai presus de orice *libertate de exprimare a credințelor în religie, a ideilor în știință și a ideologiei în politică*. Această cheie definește însăși „esența“ democrației americane sau „fenomenul ei originar“, cum ar spune Goethe.

Cu acest „model“ al democrației americane în minte și în inimă mi-am îngăduit și critica pe care i-o aduc în cele două studii publicate în revista *Viața românească* din 1936, cînd democrația noastră liberală se îndrepta înspre dictatură.

„America nu e numai o țară a superlativului, ci și una a paradoxului. Prosperitatea americană are seamă numai în criza americană. În 1932, la venirea lui Roosevelt, existau nu mai puțin decît 12 milioane de șomeri. Aceasta în țara cea mai puțin populată din toate țările occidentale! În țara cu 14 locuitori pe km pătrat și chiar numai cu frecvența populației franceze ar trebui să aibă 670 milioane de locuitori, nu numai 120 milioane.

Cum e cu puțință ca cei 60 locuitori pe km pătrat din Franța să aibă toți de lucru, iar cei 14 locuitori pe km pătrat din America nu? De ce America are șomaj, atunci cînd Franța cu o populație de cinci ori mai mare, are încă nevoie de brațe de lucru? Explicarea nu e nici prea grea, nici prea complicată.

Într-o bună zi citesc – spre marea mea mirare – în revista *The New Republic* că 2% din populația americană stăpînește 90% din averea americană, iar restul de 98% din populație numai 10% din avere. Cunoșteam seriozitatea revistei. Totuși nu mi-a venit să cred. N-au trecut însă nici două luni și au urmat alegerile președințiale. Or Roosevelt, în discursurile sale recunoștea același lucru. Mai dă chiar date în plus. Cinci mii de cetățeni americani, spunea el, stăpînesc jumătate din averea țării, iar zece *inși* miliardari dictează destinele ei economice. Fapt ușor de explicat întrucît efortul lor era coordonat și unitar, în vreme ce restul de 120 milioane, minus zece persoane știau prea puțin unii de alții.

Nu trebuie să fii comunist, nu trebuie să fii nici măcar socialist, ca să recunoști enorma disproporție a distribuției averii americane! Probă, dealtfel, Roosevelt însuși, care nu e nici una nici alta. Ba e chiar om bogat, printre cei 5000, și descendent dintr-o veche familie din înalta burghezie americană.

Legătura dintre aceste două categorii de cifre, una privitoare la numărul șomerilor, iar alta la distribuția averilor, e strînsă. Și evidentă! Cei cîțiva miliardari, secondați de restul de 5000, au reușit cu ajutorul mașinii să împartă întinderea fără sfîrșit a Americii și imensitatea bunurilor ei, între ei înșiși și să o exploateze întîi de toate în funcție de interesele lor“ (pag. 31-32, *Viața Românească*, septembrie-

octombrie).

În continuare, în aceeași revistă, același număr, pag.33:

„Afîta timp cît America a fost o țară fără hotare liberalismul a mers de minune. Era de împărțit pentru toți, iar cînd nu mai era, n-aveai decît să mai întinzi un nou sat. Granițe propriu-zise pînă tîrziu nu au existat. Exista numai necunoscutul, care aștepta stăpînirea mînei omenești. Cu începutul veacului nostru, însă granițele s-au închis. Cuprinsul imens dintre Canada și cele două oceane a ajuns mai mult sau mai puțin locuit. Și mai ales împărțit! Cel puțin în măsura în care făcea să fie împărțit. Pentru cei care au venit după, n-a mai rămas nimic. Ei au trebuit să intre în slujba celor veniți mai înainte. Cu aceasta, deosebirea dintre slugă și stăpîn, proprietar și salariat, a apărut. Cîtă vreme America a fost o țară agrară, deosebirea nu a prea avut importanță. Ca și în satele noastre, sluga și stăpînul mîncau la aceeași masă și se bucurau de același confort de viață. Lucrurile s-au schimbat cu apariția mașinii, ca și la noi dealtfel. Mașina fiind capital investit, ea a servit numai omul cu bani. Profitul ei a fost, desigur, numai al lui. Baniul investiți au fost reînapoiți înzecit. Deosebirea dintre bogat și sărac a apărut și a crescut pe zi ce trecea. Acum 70 de ani era aproape de nesimțit; azi e aproape una cu infinitul.

De o parte miliardari, de alta muritori de foame.

Or toți acești potențați ai Americii, care au văzut și văd numai interesele lor și care în definitiv construiesc regula, au luat toate măsurile de asigurare a intereselor lor cu desconsiderarea totală a intereselor celorlalți. Atunci cînd o nouă mașină a fost descoperită și o nouă activitate putea fi executată cu ajutorul ei, n-au ezitat un moment a concedia plusul de lucrători. Cînd veniturile întreprinderii au crescut, lefurile muncitorilor au rămas aceleași; cînd ele au scăzut, au scăzut însă și lefurile“ pag.36, al. II.

S-a scris oare mai critic despre infrastructura economică a Americii cu suprastructura ei social-politică, fie chiar în timpul perioadei staliniste?

Dar prietenii mei din America și chiar cei din conducerea Fundației Rockefeller totuși nu s-au supărat. Fundația Rockefeller a continuat chiar să subvenționeze cercetările mele de la Universitatea din Cluj, așa cum îndată voi arăta.

Aceasta deoarece democrația americană, așa cum ea se străduiește să fie, *începe de la respectul părerii contrare*. Mărimea și splendoarea ei aceasta este!

O critică asemănătoare a Americii era de altfel făcută nu numai în revistele din Europa, ci și de acelea din interiorul Americii, ca *The New Republic*, scrisă de unii dintre cei mai străluciți intelectuali ai Americii, în majoritatea cazurilor profesori universitari și ei. Căci mentalitatea cercurilor universitare, în majoritatea lor, nu era numai progresistă, ci și socialistă. Nu a fost președintele Roosevelt acuzat de simpatii pentru comunism fiindcă unii dintre consilierii săi, cu Tugwell în frunte, nutreau idei comuniste?

Critici asemănătoare apăreau apoi nu numai în articolele de reviste, scrise sub semnul vremelniceii, ci și în cărți și tratate, scrise cu pretenția de *aere perennius*, cum de pildă e lucrarea *Behold America – Iată America* – redactată de Samuel Schmalhausen, doctor în filosofie de la Universitatea Columbia și V. F. Calverton, doctor în litere de la Universitatea John Hopkins din Baltimore, amîndoi buni prieteni cu amicul meu Abraham Roback prin care i-am cunoscut. Cartea a fost de altfel tradusă în limba rusă. Critica lor, precum și difuzarea cărții în un milion de exemplare în URSS, nu au supărat nici ele.

Cea mai mare parte a datelor din articolele mele din *Viața Românească* le-am luat chiar din această carte.

Azi însă mărturisesc în onestitate de conștiință că nu mai sînt de acord nici cu unele din ideile lor și nici cu *tonul* frazelor mele din cele două articole, explicabil numai prin spiritul de *frondă* față de orînduirea burgheză din acea vreme, care înainta cu pași repezi spre dictatura fascistă. Ideile mele socialiste erau un protest împotriva dictaturii fasciste, ce se instaura în Europa și care însemna anularea

libertății de exprimare și gândire, fără de care ordinea socială liber consimțită a democrației nu e cu putință.

Este, de asemenea, cazul să observ că epoca marilor „regi ai petrolului, automobilului, sau tutunului – cum au fost Rockefeller, Ford și Duke – a trecut și ea. Averile lor au fost produsul democrației individualiste din trecut și s-au redus sensibil în democrația socială a epocii noastre. John Rockefeller I, de pildă, a lăsat 750 milioane Fundației și 250 milioane fiului său John Rockefeller II. Acesta le-a dublat și a cumpărat terenul Palatului ONU-lui, construind și palatul. Celor patru fii ai săi le-a lăsat numai câte 50 milioane fiecare pe motivul că democrația socială nu mai agreează averile mari.

Pe de altă parte, mecanizarea și automatizarea producției a adus marile „corporații“ industriale, în care capitalul aparține la zeci de mii de persoane, fiind astfel pe drum de socializare. În acest mod generația a treia a familiei Rockefeller deține sub 10% din concernul petrolier înființat de bunicul lor. Același lucru s-a întâmplat cu nepotul lui Ford I.

De aceea la ora actuală repartizarea capitalului nu mai e aceea din *Behold America* și discursurile lui Fr. D. Roosevelt, ci mult diferită, așa cum arată Sorenson, șeful „braintrust“-ului președintelui Kennedy.

De aceea socializarea mijloacelor de producție progresează cu pași repezi și în SUA, dar ea a luat calea colectivizării particulare, nu de stat. Și desigur, nu a egalizat pe cea de stat.

La Universitatea din Londra și Paris

La Congresul pentru Progresul Științei, ținut cu ocazia Expoziției Mondiale, am cunoscut pe profesorul Gh. Spearman de la Universitatea din Londra, fondatorul analizei factoriale simple, pe care apoi profesorul Thurstone o dezvoltă în analiză factorială multiplă. În timpul mesei oferite de către Thurstone în cinstea ilustrului profesor de la Londra – la care am participat și eu – dascălul meu de la Chicago a ridicat problema dacă în vederea lucrării de analiză matematică a factorilor psihici – la care începusem să lucrez – nu ar fi oportun să studiez o lună sau două și cu profesorul Spearman. Venerabilul profesor de la Londra a fost de acord cu propunerea sa. De aceea la sfârșitul lui iunie 1934 când am terminat lucrările cu Thurstone, m-am reîntors la New York ca să supun directorului Stacy May această propunere. Dânsul a fost de acord cu ea. Cum însă cel de al doilea an al bursei mele se încheia în iulie, directorul mi-a comunicat că dacă studiile mele cu profesorul Spearman nu pot fi terminate în cursul unei luni, atunci să cer o alocație de cercetare Oficiului Fundației de la Paris, căreia el de altfel îi va scrie.

Stacy May, de asemenea, mi-a arătat o scrisoare a profesorului Goangă, în care își exprima îngrijorarea față de intențiile mele de a rămîne profesor la Universitatea Columbia sau Duke. Aceasta ar însemna – scria profesorul Goangă – că Fundația Rockefeller nu pregătește bursierii săi în vederea profesiei lor din patria de origine, ci în vederea universităților americane, cărora le-ar acorda preferință. Or, dacă dânsul ar fi știut acest lucru, atunci nu mi-ar fi acordat concediul de doi ani ca să primesc bursa.

O scrisoare similară primisem și eu după ce i-am cerut părerea asupra invitațiilor profesorilor McDougall și Thorndicke. În scrisoare, de asemenea, menționam faptul că nu înțeleg sub nici un motiv să rămîn definitiv în SUA, deoarece cu aceasta nu sînt de acord nici părinții soției mele, nici ai mei și nu dorim, soția mea și eu, să-i îndurerăm. De aceea înțeleg să rămîn numai cîtiva ani pînă cînd pot ocupa o poziție similară la Universitatea din Cluj. Aceasta deoarece cu leafa modestă de asistent, care

mă aștepta la Cluj, îmi este imposibil să-mi susțin familia.

În răspunsul său, profesorul Goangă m-a asigurat că dînsul s-a gîndit la toate și de aceea pot să mă reîntorc liniștit în țară, *cum e datorita mea* – a adăugat el – dar informații precise nu mi-a dat. Știam doar că L. Rusu este la Paris, unde-și prepară un doctorat în estetică pentru a ocupa la reîntoarcere catedra rămasă vacantă după moartea profesorului Ion Paul. În consecință, după 3-4 ani postul său de conferențiar de psihologie aplicată devenea liber. Am presupus că profesorul se gîndește la această soluție.

La aceeași soluție mă gîndisem de fapt și eu, înțelegînd că în acest interval de timp să accept poziția de profesor la Columbia sau Duke, fapt care creștea, în judecata mea și prestigiul țării. Aveam apoi posibilitatea de a combate politica de revizionism a Ungariei, care ataca dreptatea granițelor noastre. De această politică revizionistă, care câștigase o seamă de aderenți în Universitățile americane, s-a sesizat de altfel nu numai Legația noastră, depunînd toate eforturile să o combată, ci însuși guvernul de la București, care susținea revista *Transilvania*, proaspăt înființată, al cărui director era Silviu Dragomir, profesor la Facultatea noastră. Revista apărea în trei limbi – franceză, engleză și germană – și era astfel și în bibliotecile universităților din SUA, dar nu părea să fie prea mult citită. O propagandă în jurul ei era necesară, așa cum atașatul nostru cultural de la Washington, Andrei Popovici m-a și rugat să o fac cu toată insistența posibilă.

Am rămas, de aceea, surprins și jenat de faptul că profesorul Goangă a găsit cu cale să scrie și directorului Stacy May, fără a aștepta răspunsul meu, în care-i comunicam că nu înțeleg să rămîn în SUA fără aprobarea sa. Era adevărat că între timp a avut loc la Cluj un incident neplăcut care explica tonul supărat al scrisorii sale. Anume, profesorul Goangă a cerut oficiului de la Paris al Fundației ca bursa mea să-i fie atribuită colegului meu Alex. Roșca, al doilea asistent din Institut. Procesul era neobișnuit fiindcă bursele trebuiau solicitate de candidații însăși, și astfel de un transfer al lor către alt cercetător din institut nu putea fi vorba. Satisfăcut cu alegerea mea, directorul Kittredge a fost la Cluj, dar convorbirea cu Roșca nu l-a mulțumit și astfel referatul său a fost negativ. În consecință, profesorul îmi cerea să discut și această problemă cu sediul principal de la New York, ceea ce în răspunsul meu am arătat că nu pot face deoarece centrala de la New York nu se amestecă în alegerea bursierilor din Europa, care cădea în seama oficiului ei de la Paris.

– În conformitate cu regulamentul Fundației, pe care te-ai angajat să-l respecti, dumneata – mi-a spus Stacy May – ai obligația de a rămîne în continuare în cercetarea științifică, indiferent dacă ea are loc în patria dumitale sau în altă țară. Am răspuns, de aceea, profesorului Goangă că Fundația nu se poate amesteca în preferințele d-tale. În ceea ce privește supoziția d-sale că Fundația ar dori ca bursierii ei să rămînă în continuare în SUA, ea este, precum prea bine știi, cu totul inexactă. Regret însă că profesorul Goangă s-a putut gîndi la ea deoarece pînă acum nu a rămas în SUA nici un bursier din România. (În total am fost 29). Cum însă îmi place să vorbesc totdeauna deschis, aș putea să te întreb asupra motivelor care te fac să te gîndești la rămînerea în SUA?

A mă plînge de poziția mea de asistent, pe de o parte, de lipsa perspectivei de înaintare, pe de altă parte, nu puteam să o fac. De aceea i-am vorbit numai de ceea ce, în adevăr, mă atrăgea.

– Posibilitatea de a avea în continuare pașii îndrumați de specialiști cu totul deosebiți, pe de o parte, și fondurile de subvenționare satisfăcătoare a cercetărilor, pe de altă parte, am răspuns eu.

– Treaba aceasta – a spus Stacy May – se poate aranja și dacă te reîntorci în țară deoarece pentru fondurile necesare cercetărilor dumitale te poți adresa nouă. O dată la doi, trei ani apoi poți reveni tot pe cheltuiala noastră pentru a relua contactul cu dascălii d-tale și a te consulta cu ei. Asupra ambelor chestiuni voi scrie colegului meu Kittredge la Paris, care de altfel este foarte încîntat de alegerea făcută în cazul dumitale.

În cursul mesei oferite de Stacy May la plecare am fost solicitat să-i spun în toată onestitatea de cuget părerile mele asupra universităților americane în general și asupra învățămîntului psihologic în special.

– În timpul studiilor mele din Germania am trăit zilele din urmă ale supremației psihologiei din această țară, în care și-au făcut studiile de specializare o treime din psihologii din SUA, trecuți de 50 ani. După trei ani am asistat la răsăritul soarelui psihologiei în SUA. Multe mai sînt încă de făcut, desigur în privința metodologiei logice și a teoriei care nu poate fi elaborată fără ea. De aceea, perfecționarea mea în ele a însemnat o a doua naștere, cea dintîi fiind în patria mea și în Germania, unde am adîncit ceea ce am învățat cu dascălii mei de la Cluj, care au studiat numai în Germania.

Cercetările psihologice apoi – am ținut să adaug – au nevoie de laboratoare tot mai bine utilizate, cu tot mai mulți specialiști. Și aceasta, evident, cere bani! De aceea, nu e nici o mirare că departamentele de psihologie din SUA au minimum 5 profesori plus 10-20 lectori și asistenți, în vreme ce în Europa sînt mult mai puțini. Tot de aceea în SUA apar 25-30 reviste de psihologie în vreme ce în Germania apar numai 5, în Franța și în Anglia numai două etc.

Trebuie să observ însă că azi s-au ridicat la același corp didactic și de cercetare și Universitățile germane, mai puțin cele franceze și engleze. Nu mult mai jos stau și catedrele de psihologie din patria noastră. Departamentele psihologice din SUA și-au împătrit însă și ele numărul, ajungînd la aproximativ 100 membri.

La plecarea spre Anglia, în cabina vaporului Bremen, cu care mă întorceam în Europa, soția mea și eu am găsit trei buchete de flori de la profesorii Allport, Thurstone și de la Stacy May.

La Londra am luat întîi contact cu profesorul Hall de la Catedra de Economie, care era reprezentantul Fundației Rockefeller pentru Științele sociale în Anglia. Dînsul mi-a transmis scrisoarea directorului Kittredge de la Oficiul Fundației din Paris, care-mi făcea cunoscut că pot rămîne la Londra pentru a mă pune la punct cu analiza factorială simplă atît cît profesorul Spearman socoate de cuviință, deoarece Fundația îmi acorda în acest scop, după expirarea bursei, o alocație specială de cercetare științifică.

Ziua următoare sînt primit de profesorul Spearman la sediul catedrei sale de la Universitate; cu această ocazie îmi aduce la cunoștință că peste două zile are loc Congresul Internațional de Antropologie social-culturală, la care are și el o comunicare, invitîndu-mă să particip și eu la dezbaterile congresului. În timpul congresului sînt prezentat de dînsul și profesorilor: Gh. Myers, directorul Institutului de Psihologie Industrială, Aveling și Flugel de la Catedra de Psihologie, W. Brown, urmașul la catedra lui McDougall de la Oxford, Bartlett, profesor la Universitatea din Cambridge etc. Cu profesorii Bartlett și Brown stabilem o scurtă vizită de cîteva zile la ambele universități pentru a mă documenta asupra cercetării lor. O invitație similară am primit și din partea profesorului Myers pentru vizitarea Institutului de Psihologie Industrială, care era la Londra, dar separat de Universitate.

Am reluat lectura lucrărilor profesorului Spearman, *Aptitudinile omului și Natura inteligenței*, punîndu-mă la punct cu tehnica analizei factoriale simple, pe care o cunoșteam de altfel din expunerea profesorului Thurstone. În acest mod discuțiile cu profesorul Spearman au privit numai unele detalii tehnice, pe de o parte, și teoria structurii psihice a personalității umane, pe de altă parte. Că dînsul a rămas satisfăcut de modul cum pricepeam analiza factorială rezultă din scrisoarea profesorului W. Line de la Universitatea din Toronto.

„Stau în prezent cu profesorul Spearman, care mi-a povestit foarte multe lucruri despre activitatea d-tale și a sugerat că mi-ai putea acorda o parte din timpul dumitale dacă vă vizitez. Aș aprecia foarte mult privilegiul de a vă întîlni și discuta cîteva probleme de interes reciproc. Dacă acest lucru este cu putință, puteți să mă anunțați la adresa de mai sus (antetul hotelului la care locuia la Londra)“.

Scrisoarea profesorului Line mi-a făcut mare plăcere deoarece era în vădit contrast cu tonul ultimelor scrisori a profesorului Goangă, primite înainte de plecarea mea din New York. Discuția cu profesorul Line a fost nespuse de agreabilă și reciproc utilă.

La începutul lunii august am primit o scrisoare din partea d-nei Spearman, care mă invita să petrec week-endul la Portsmouth, unde aveau închiriată o vilă pentru vacanța de vară. Distrat cum era,

distinsul meu dascăl nu a observat verigheta mea și astfel invitația îmi era adresată numai mie. O situație delicată! Eu am fost de părere ca să telefonez imediat d-nei Spearman pentru a-i spune că sînt cu soția mea, dar ea s-a jenat. Cu atît mai puțin puteam îndepărta verigheta de pe deget. Soția mea m-a rugat să spun că de la New York ea a plecat în țară – cum de fapt și avusese de gînd – ca să-și vadă mama îndurerată deoarece tatăl soției mele murise cu cîteva luni înainte. A doua problemă a fost, cum să mă îmbrac? În SUA purtasem degeaba smokingul meu de la nuntă și de aceea la plecarea din New York l-am trimis direct în țară. Aci, poate, mi-ar fi prins bine.

– Dar ești în călătorie, nu acasă, mi-a spus soția mea. De aceea ia costumul gri, care e bun și dimineața și după masa, și nu e nepotrivit nici pentru cină, a adăugat ea.

La Portsmouth am găsit și pe profesorii Bartlett și Aveling, dar dimineața toată lumea a mers la plajă în costume adecvate, după masa au jucat tenis sau cricket în pantaloni sport, iar la cină au apărut în smoking, cucoanele fiind în rochii lungi. Prea bine nu m-am simțit. Și mai jenantă a fost clipa cînd fata profesorului a observat verigheta mea.

– Dar mamă, domnul Mărgineanu este însurat, a exclamat ea.

Explicația mea a fost acceptată drept o inevitabilă minciună convențională, cu care protocolul englez părea însă obișnuit.

– Dacă soția d-tale se reîntoarce la Londra, te rog imediat să-i comunicîți ca să mă anunțe, a spus doamna Spearman.

După cîteva săptămîni am recurs și la această minciună nouă, care a avut darul de a liniști pe soția profesorului. Soția mea a fost imediat invitată la ceai – alt protocol fără de care englezii nu pot trăi.

Am fost în cîteva rînduri și la Institutul de Psihologie Industrială, unde l-am cunoscut și pe Macraem un foarte bun specialist în selecția și orientarea profesională. Ulterior a publicat un foarte bun tratat asupra acestei probleme.

Discuții deosebit de interesante am avut cu profesorul Brown, care a publicat împreună cu profesorul Thompson de la Universitatea din Edinburg un foarte bun tratat de psihologie matematică. Dînsul avea și un cabinet de psihologie clinică la Londra, asiduu solicitat.

Împreună cu soția mea am admirat la sfîrșitul lunii august vechile colegii de la Oxford și Cambridge, pline nu numai de veche istorie, ci și de farmec deosebit.

La începutul lunii septembrie am venit la Paris pentru a continua cu profesorul Pierre Janet studiile de psihopatologie a persoanei, începute cu Murray la Harvard.

La Paris, directorul Tracy B. Kittredge m-a primit cu deosebită amabilitate, spunîndu-mi că este foarte încîntat de studiile mele din SUA, despre care se documentase din dosarul întocmit de Stacy May, care cuprindea atît referatele mele de activitate, cît și aprecierile profesorilor mei, precum și recomandările foarte călduroase ale lui Stacy May pentru a mi se aproba atît prelungirea studiilor cît și subvenționarea cercetărilor de la Cluj. Cum profesorul Janet ieșise la pensie la sfîrșitul lui iunie din acel an, directorul Kittredge mi-a promis că face el însuși intervențiile necesare pentru ca strălucitul profesor să-mi acorde cîteva ore săptămînal pînă la Crăciun, ca să lămurească problemele asupra cărora doresc să-l consult.

– Dar în acest scop, am nevoie doar de două luni, nu de patru, am spus eu.

– E plăcerea Fundației și a mea să rămîi pînă la Anul Nou, a replicat el.

În adevăr, la cîteva zile soția mea și eu am fost invitații săi la masa dată în cinstea profesorului Janet, în cursul căreia Kittredge i-a comunicat dorința mea, adăugînd și o seamă de aprecieri nespuse de atente la adresa activității sale. Dascălul a fost de acord să mă primească două ore pe săptămîină, pentru a discuta problemele dorite de mine.

În cursul primei convorbiri asupra programului meu de lucru, Kittredge a ținut să-mi lămurească și referatul său negativ asupra colegului meu, Alex. Roșca.

– Bursele Fundației sînt pentru continuarea și intensificarea studiilor și cercetărilor cu

specialiștii cei mai de seamă în problema urmărită. Din discuțiile purtate cu domnul Roșca, și chiar cu domnul Goangă, am înțeles că domnul Roșca este pe deplin stăpîn pe tehnica de examinare a inteligenței și astfel nu are nimic de aflat de la profesorul Terman, autoritate supremă în această problemă, pe care domnul Roșca dorea să-l viziteze. Or, Fundația nu subvenționează vizite de simplă curtoazie...

În timpul studiilor cu profesorul Janet am încercat să scriu și un articol despre sistemul său de psihologie și psihopatologie a conduitei umane pentru *Journal of Social and Abnormal Psychology*, înființat de Morton Prince, fondatorul Clinicii Psihologice de la Harvard și bun prieten cu Janet. Dar Allport, care conducea acum revista, a găsit că studiul este ca și când Janet și-a încheiat activitatea și astfel ar fi mai potrivit să apară la moartea lui, avînd un caracter „obituar“, cum a scris el. Mi-am îngăduit să răspund distinsului meu dascăl că sînt de acord cu propunerea sa, deoarece Janet în ultimii ani și-a mai schimbat concepția. El păstra pe deplin strălucita sa vioiciune de spirit, cu care a încîntat timp de patru decenii ascultătorii de la Collège de France, care i-au umplut sala pînă la refuz. Cum în tinerețe Janet a ținut și un ciclu de lecții la Harvard, în 1936 a fost invitat la serbarea tricentenarului ei. Raportul de propunere a invitației sale a fost făcut chiar de Allport, care s-a ghidat în acest scop după studiul meu. „Am apreciat foarte mult scrisoarea d-tale privitoare la Janet. Trebuie să fie un om încîntător și judecata d-tale asupra lui din articolul pe care l-ai scris mi-a fost de mult folos deoarece personal nu am avut privilegiul de a studia cu el. Articolul d-tale de altfel a venit în momentul cel mai potrivit, fiind solicitat să prepar o scurtă caracterizare a omului și a operei sale în vederea onorării sale cu ocazia tricentenarului Universității la care a fost invitat“ (5.I.1935)

În cadrul acestor serbări Janet a avut o nouă lecție la fel de strălucită ca și celelalte din tinerețe!

Nu este mai puțin adevărat că din tiparele gîndirii sale Janet cu greu mai putea ieși și de aceea condamna încercările de interpretare matematică, nu numai logică, asupra persoanei, fără să le cunoască. Despre psihanaliza lui Freud apoi nu voia să audă.

– Dar ce a adus acest doctor de la Viena peste ideile lucrării mele *Automatismul psihologic*, pe care a cunoscut-o cu ocazia studiilor sale cu Charcot, al cărui asistent eram?

Întrebarea, astfel pusă, nu putea avea răspuns fără să-l supere. Ca să-l supăr nu eram în stare, deoarece amabilitatea lui era desăvîrșită.

Nespus de amabili au fost și profesorul Henry Pièron, directorul Laboratorului de Psihologie de la Sorbona, unde lucram. Studiile sale însă erau concentrate asupra psihofiziologiei senzațiilor, despre care a scris ulterior un excelent tratat. Aceste preocupări cădeau însă în afara studiilor mele. Teren comun de discuții a fost însă bio-psiho-socio-diagnosticul persoanei în vederea selecției și orientării profesionale. La rîndul său, profesorul Pièron era viu interesat în analiza factorială a lui Spearman și Thurstone, despre care m-a invitat să scriu două studii pentru *L'Année Psychologique*, al cărui director era. La scurtă vreme m-a solicitat să colaborez, în calitate de fost elev al profesorului Janet, și la volumul de omagiere a strălucitului psiholog și psihiatru cu ocazia împlinirii vârstei de 75 ani.

În 1938 m-a invitat apoi să fac o comunicare la Societatea de Biotipologie asupra cercetărilor mele de analiză factorială a persoanei. Din păcate, izbucnirea războiului a făcut imposibilă acceptarea invitației sale.

La ceaiul oferit la încheierea săptămînii, tuturor colaboratorilor săi, am avut prilejul de a cunoaște și pe profesorul H. Walon, cu care am purtat o seamă de discuții asupra structurii psihopate a copiilor „turbulenți“, cum i-a numit el. În prima guvernare după eliberarea Franței, a fost ministrul educației în calitate de membru al partidului comunist francez.

Înainte plecării din Paris, directorul Kittredge mi-a cerut să-i întocmesc referatul asupra cheltuielilor pe care le voi avea la Cluj cu cercetările mele. Am solicitat 500 dolari versus 80.000 lei, ținînd seama că subvenția acordată de Minister pentru cercetările din Institut era 50.000 lei. O sumă egală primea numai Muzeul Limbii Române, condus de profesorul Pușcariu. Celelalte catedre aveau de

la 5.000 – 10.000 lei.

– Totuși ne cunoști atât de puțin, mi-a spus bunul meu director în momentul când i-am prezentat referatul.

A șters suma de 500 dolari și a scris 2.000 dolari. Suma scrisă de el depășea subvențiile de cercetare ale tuturor catedrelor de la Facultatea de Litere și Filosofie.

– Dar cum pot să răspund la atîta generozitate? – am întrebat eu.

– Exact cum ai răspuns pînă acum, a spus el. Îmi îngădui în orice caz să-și spun că de prelungirea în continuare a cercetărilor pînă acum în psihologie s-a bucurat numai profesora Ch. Bühler de la Universitatea din Viena și dumneata.

Întîmplarea a făcut ca la masa de despărțire din casa lui Kittredge să fie prezentă și distinsa profesoară, care a fost încîntată să mă revadă deoarece scrisesem o scurtă dare de seamă asupra lucrării sale, *Cursul vieții ca studiu al persoanei*.

După un an și jumătate, anume în vara anului 1936, Directorul Kittredge împreună cu soția sa, precum și cu un grup de prieteni – profesorul Hall de la Londra, directorul agenției Reuter și ministrul Americii la Viena – au făcut o călătorie în sud-estul Europei, cu care ocazie au fost oaspeții mei la Cluj, timp de două zile, dîndu-mi astfel posibilitatea de-a răsplăti o parte din amabilitatea fără margini a directorului Kittredge.

De la Cluj apoi i-am însoțit la Predeal, unde-i aștepta profesorul Gusti. În drum urma să luăm masa la Sibiu. În Alba Iulia am vizitat vechea catedrală, unde e înmormîntat Ioan Huniade. Casa în care s-a născut fiul său, o vizitasem la Cluj. Atît la Cluj, cît și la Alba Iulia, am explicat oaspeților mei dorința noastră de a trăi în pace cu vecinii noștri, ai căror conducători străluciți au fost doi români. Am vizitat apoi biserica încoronării și muzeul ei, care atesta unirea Transilvaniei cu patria mamă. S-a făcut astfel ora 12,30. Era și foarte cald. De aceea oaspeții mei și-au exprimat dorința de a lua masa la Alba Iulia.

– Am dori chiar și o cameră, ca doamnele să facă un duș, mi-a spus Kittredge.

– Îmi e tare teamă, i-am răspuns eu, că hotelul de aci, construit la începutul secolului, nu are așa ceva.

– Avem cu toții nevoie și de toaletă, mi-a replicat el.

Jena mea a fost cu atît mai mare deoarece cunoșteam starea nenorocită a toaletelor de la hotelurile de provincie din acea vreme. Să cer oaspeților mei să aștepte pînă la Sibiu era imposibil.

Din fericire proprietarul hotelului a salvat situația, oferind baia apartamentului său și pregătindu-ne apoi o masă, cu pește proaspăt din Mureș și cu mușchi de vacă la grătar. Pînă la pregătirea ei, doamnele au putut face și dușul dorit.

Cum masa mai întîrzia, am rugat proprietarul să ne aducă drept aperitiv roșii, ardei și castraveți proaspeți la gheață, pe care din fericire o avea. Cu vinul de pe meleagurile județului meu, aceste legume împreună cu un caș proaspăt, au fost excelente și ne-am săturat, oaspeții fiind gata de plecare.

– Dar nu putem supăra gazda, le-am spus eu.

Peștele – de altfel – a fost adus imediat și mirosea bine, deoarece era proaspăt și el.

Ei, acum putem pleca, mi-au repetat oaspeții. Gazda a sosit înșă cu un superb mușchi de vacă, fript întreg la grătar.

– Să-l gustăm măcar, am insistat eu.

Și am tot gustat, pînă l-am terminat, după care am luat clătitele cu brînză de vaci și cu mărar. Pentru drum am luat și zece butelii din vinul care a plăcut atît de mult. Am rugat oaspeții să le ia cu ei ca să compare acasă vinul nostru cu cel francez.

Oaspeții au fost așa de încîntați, încît doreau să facem și o vizită în satul meu, ca să vadă gospodăria țărănească a părinților mei de la Obreja, sat la 18 km de Alba Iulia. Cu gospodăria părinților mei nu mi-ar fi fost rușine, dar timp nu mai era.

– E aproape ora cinci, am spus eu, și avem mai bine de trei ore pînă la Predeal.

– Dar cum a trecut așa de repede timpul, au exclamat ei.

– Aceasta nu știu nici eu.

La Predeal profesorul Gusti ne-a așteptat cu o masă la fel de bună, de la care nu au lipsit nici icrele negre și nici șampania.

– E totuși mai bun vinul de la Alba Iulia, au spus oaspeții, propunând să destupăm două din sticlele aduse. Profesorul Gusti a fost aproape gelos de masa de la Alba Iulia, pe care oaspeții nu conteneau să o mai laude.

La București profesorii Crăciun, Ciocîltău și Bagdazar, împreună cu alți foști bursieri ai Fundației Rockefeller, au oferit și ei o masă la restaurantul Capșa, excelentă și ea, dar oaspeții nu au uitat nici cu acest prilej să povestească despre masa din vechea cetate a Transilvaniei.